

Чайбалыжып јада калды.
Тенгери бойы жарылгандый,
Күзүрт әдип тура берди,
Темир тайга оодылгандый,
Жагыланып тура калды.
Жетен кулаш жес кемирүде
Жес конжоорлу Жибелек эмегенди
Эт-жүрегин кезе тийген,
Оног ары жепи алтайды
Өртөп, жалап, сала берген тынду
окты

Эржинелү каннан-жеерен
Жүк арайдаг једип туткан,
Ойто бурып јатпай кайтты.
«Ой, аданнын уулы сен,
Араай атсан кайдар!
Кулун әдим арып жүрүп,
Кунан күчим түжүп жүрүп,
Једип тутпай кайттым» — деп,
Каннан-жеерен комудап,
Ойто јеткен мында турды.
Оног ары көрүп турза,
Көжөгөлү јер оозынан,
Көлөткөлү кара тамыдан
Килин-кара атту Шулмус-Каранын
Карлагаштый кал черүзи
Чубап јатканын мында көрди.
Каннан-жеерен атту
Кан-Сулутай баатыр,
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.
Кара болот үлдүзин
Он колына бектеп тутты.
Ушпа кара јыдазын
Ак айаска көдүрип чыкты.
Каннан-жеерен ады
Эки кулак тырс кымынды,
Эрлү бойы Кан-Сулутай
Кара кумдус бөрүтин
Эки кулакка кептей кийди,
Кал черүге чурадып ийди.
Өрлик-бийдин атандырган
Карлагаштый кал черүзин
Ары өткөндө, алтан муннан,
Бери өткөндө, бежен муннан
Узе кезип бүртүп жүрди.
Аттын каны капталга јетти,
Эрдин каны курлаага јетти,

Түндү-түштү јети күнге
Эрликтин карлагаштый кал черүзин
Узе бүртүп чыга берди.
Оног ары бир ондолзо,
Өлгөн аттардын сөөгин
Катап бүртүп турган эмтир.
Өлгөн черүнинг сөөгин
Катап кезип турган эмтир.
База бирде угуп турза,
Јердин алды күүлей берди,
Јер-јенгис јайканып калды.
Алтыгы ороонног угулган кыйгы
Ак айаска сайыла берди.
Анча-мынча болбоды,
Көжөгөлү јер оозынан
Килин-кара аттын
Эки кулагы көрүнип келди,
Ак айастый ак булутка
Сайыла берген мында турды.
Шулмус-Кара баатыр
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды:
«Ат өлтүрип амтажыган
Каннан-жеерен ат уйалбас.
Эр өлтүрип эремжиген
Кан-Сулутай баатыр уйалбас.
«Күлүк болзон — күрежели,
Алып болзон — адыжалы!» — деп,
Ат үстүнөн айткан турды.
Ай болот үлдүзин
Ак айаска јаный тутты,
Ушпа кара јыдазын
Кындагынан ала койды.
Эки баатыр ат үстүнөн
Узун болот үлдүлерле
Көк јиткеге чабыштылар,
Ушпа кара јыдаларыла
Кара буурга сайыштылар.
Узун болот үлдүлери
Ташка тийгендий, тайкылыжып
јадат,
Ушпа кара јыдалары
Мыска тийгендий, мыйрылдажып
турат.

Эржинелү эки ат,
Каннан-жеерен ле килин-кара,
Јал, куйруктан тиштежип,
Тизележип јада бердилер.

Эр бүүдерде, эки баатыр,
Кан-Сулутай ла Шулмус-Кара,
Јака бойдон јаба тартыгып,
Јарын бойдон бек тудушты.
Айдын бажы болгожын
Айланып өдүп јадат.
Јылдын бажы болгожын
Эбирип келип өдүп турат.
Эки кезердин чагы јангыс,
Ат көөркийлердин ийдеси јангыс.
Јаан бийик тайгаларга
Јөлдөнжилип келгенде,
Кара тажы көчкөлөйт.
Јаан терен талайларга
Кире базып келгенде,
Сайы өжилп, чайбалат.
Јетен јылга күрөштилер,
Јерге неме түшпеди,
Тогузон јылга тартыштылар,
Тобракка неме түшпеди.
Эрјинелү каннан-јеерен ат
Ай канатту куш кептү
Ак айаска шунуй берди.
Ого чыккан јерде:
«Кажылгакту кара тайга адам,
Кажатынын кара талайы өнем,
Уч-Курбустан кудайым,
Килин-кара ла Шулмус-Каранын
Кызарып агар каны,
Кыйылып өлөр тыны
Јетен кулаш јес кемирү кырлаган
Јес конжоорлу Јебелекте деп
айтканыгар,
Ол сөзигер келишпеди,
Чынын айтпай, өчөп айткан,
Кайрал санабай,
Кара сананган болгоныгар ба?
Эрјинелү ат јакшызы —
Каннан-јеерен ат
Кускун сеги болзын деп,
Эркетендү эр јакшызы —
Кан-Сулутай баатыр
Куштын јеми болзын деп,
Кара сананган эмтиригер!» — деп,
Каннан-јеерен ат
Кулун болуп киштеди,
Эки көстин јажы дезе
Јанмыр кептү урулып турды.

Алтан алты үйелү,
Кажылгакту кара тайга силкинди,
Кажатынын кара талайы чайбалды.
Ак айастын ак булуды ачыла берди,
Көк айастын көк булуды кайыла берди.
«Јетен кулаш јес кемирү кырлайган
Јес конжоорлу Јебелек эмеген
Карлагаштый кал черүниг
Тынын тудуп турган эмей,
Килин-кара ла Шулмус-Каранын
Өлөр тыны, өзөр јажы
Эрлик-бийдин колында эмей.
Онон барып таап алзан,
Слердин мөрөй болор туру,
Онон таап болбозон,
Өлбөс бойыгар өлөригер,
Барбаган бойыгар барарыгар» — деп,
Устүти айастан үн угулды.
Бу тушта каннан-јеерен аттын
Эр сагыжы токунай берди,
Эки көзи курчый берди.
Ак айастан түшкен бойынча,
Арка јерди айланып келди,
Алтан сыгын тудуп алды,
Арказында эн учугын
Эптеп ончозын кезип алды,
Алтан сыгын көстөрин.
Ончозын эптеп ойып алды.
Ат арчымакка салала,
Эрлик јуртын көстөп ийди.
Эрјинелү ат јакшызы —
Каннан-јеерен ат
Көжөгөлү јер оозына,
Көлөткөлү кара тамыга
Учуп түже бербей кайтты.
Эрлү јакшы күлүк бойын —
Кан-Сулутай баатырды
Килин-кара ат эбире мантап,
Эки бутла тееп,
Эки колло чапчып,
Эки азула тиштеп турат.
Шулмус-Кара баатыр
Килин-кара адыла экү
Ого-бого оны јөдөп јүрет,
Кату ташка кыстап турадылар.
Кан-Сулутай баатыр
Эптеп тудары астап,

Эр ийдези чыгып,
Чокум тудары астап,
Сооро* тудары көптөп,
Эки көзи жаштанып,
Эр санаазы кунугып жүрөт.

* * *

Каннаг-жеерен ат
Айлу жерден айрылып,
Алыс жерге түжө берди,
Күндү жерден ырап,
Түн карангуйга түжө берди.
Одус жылдыг туркунына
Ачу тери кургабай,
Аштаган курсагы тойбой,
Ачу-коронго кезилип калган.
Килин-кара атту
Шулмус-Каранын тынын бедреп,
Алыс жерде жүрбөй кайтты.
Түни-түжи билдирбес
Түн карангуй жерле
Онон ары барып жатса,
Олгон малдын куу бажын
Ат өдип минип алган,
Куу кабыргадан өргөн камчыла
Жаза-буза сабай берген,
Бир кижиги жүрүп жатты.²⁰
Бу не кижиге деп,
Кайкап мында көрүп турза,
Күндү жарыкка жүрөрдө,
Ат бажына соготон,
Минген атка килебес,
Калжу кижиге болгон эмтир.
Күн алыска²¹ ол келерде,
Онойто кыйнап салган,
Жажын чакка ол бойы
Куу баштан түжүп болбос.
Курпак кабырга камчыдан
Айрылып болбос болуп,
Каргадып салган кижиге эмтир.
Онон ары барып жатса,
Эрликтин куртту кара талайын
Кызыл тобрак жар
Айлана берген эмтир.
Ол жардын алдында

* Сооро — жандыра.

Энеден чыккан эт жылангаш эки бала
Жединжиб алган базып жүрдилер.
«Энебис бистин кайда?» — деп,
Ыйлашкылап мында жүрдилер.
Бу балдарды шиндеп турза,
Энезинин эмчегинен айрып экелип,
Эрлик-бий кыйнап салган эмтир.
Каннаг-жеерен ат
Эки балага ачынып,
Көзинин жажын төгүп ийди.
«Эрик жокто, кайдар» — деп,
Онон ары элес өттү.
Анча-мынча болбоды,
Эрлик-бийдин жака буудакка
Жедип келген мында жүрди.
Бадырманнын баткак сазын²²
Кечер жолун таппай, туйуктанды.
Жада түшкөн бойынча
Ары-бери аңданды,
Бир чарак куйрук жула тартып,
Бадырманнын батпак саска —
Кечире таштап салбай кайтты.
Жагыс кылды кырлап,
Жалбак туйгак эмди тийбей кечти.
Онон ары барып жатса,
Барар жолдун бажында
Куртту кара талайы
Кечире ага бертир.
Кечер кечү таппай,
Каннаг-жеерен ат
Өрө-төмөн кайкап жүрди.
Каныгып ачынган бойынча,
Куртту кара талайды он колыла
Тал каборто чапчыды.
Куртту кара талай
Тал каборто үзүлөле,
Кеен жакшы жол
Кееркеп мында жада берди.
Эржинелү ат жакшызы —
Каннаг-жеерен ат
Элес өдип кече берди.
Онон ары барып жатса,
«Айлу жерде журтаган,
Күндү жерди бийлеген
Кан-Сулутай баатырдын
Каннаг-жеерен адынын
Он көзин ойып жийдибис,

Сол көзүн чүпчүп аларыбыс!» — деп,

Эки кара кускундар
Жарыш эдип эткилеп,
Жаба учуп жеттилер.
Каннаг-жерен ат эржине
Арчымакта алтан сыгыннын
көстөрүн

Эки кускун оосторына
Кийдире мында таштап берди.
«Амадуун алып, жан,
Аза жаманга туттырба,
Керегинди бүдүрүп ал,
Эрлик-бийге туттырба!» — деп,
Эки кара кускундар
Эриндери жымжап, алкадылар,
Канадыла каннаг-жееренди
Сыймай тарткан мында турдылар.
Каннаг-жеерен алтын сыны
Сергий түшкенин билип алды.
Үргүлжиге үзүлбөс,
Уч үйеге арташпас
Антыгарлу нажылар бололо,
Оног ары элес этти.
Бир ондонып көрүп турза,
Уч түңгөй кара келиндер
Кожонго удур келип жаттылар.
«Айлу жерде журтаган,
Күндү жерди бийлеген
Кан-Сулутай баатырдын
Каннаг-жеерен адынын
Эн учугун эреп алар,
Томык учугун толгоп алар!» —
дешти.

Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Каннаг-жеерен ат
Арчымакта алтан сыгын эн учугун
Уч келинге алып берди.
Оны алган уч келин
Үргүлжининг уч үйеге үзүлүшпөс,
Төрбөлжининг төрт үйеге арташпас
Антыгарлу нажылар болды.
Оног ары жүрүп ийди.
Кара батпак гайганы
Коштой өдүп жаткажын:
«Ак чечектү олөнгимди
Качан ойто отогойнем?
Ак балкашту кужурымды

Качан ойто кемиргейнем?» — деп,
Киштеп жаткан малдын үнин,
«Айлу жарык алтай үстин
Качан ойто көргөйнебис?
Анду-кушту жерибиске
Качан бирде чыжжайнабыс?» —
дежип,

Албаты комудалын угуп жүрди.
Килин-кара атту
Шулмус-Кара баатырдын
Тынын барып тутпаганча,
Токтоор учуры жок болуп,
Эт-жүреги сыстаза да,
Эки көзи жаштанза да,
Оног ары жүрүп ийди.
Каннаг-жеерен ат
База көрүп турар болгожын,
Эрлик-бийдинг уч кара кызы
Тогус түңгөй тожон кырда
Жынгылап ойноп жаттылар.
«Бу кырдан жынгылайла,
Адабыстын эжигине кем озо жетсе,
Килин-кара атту
Шулмус-Кара баатыр
Жуулап эжелген сонгында
Кан-Сулутай баатырдын
Кару эмегени болзын» — деп,
Мөрөйлөжип турдылар.
Оны уккан каннаг-жеерен ат
Уч кыстан озо жедерге
Эрлик-бийдинг журтын көстөп,
Аткан октый уча берди.
Анча-мынча барган сонгында
Ары-бери силжинеле,
Эрлик-бийдинг кичү кызы болуп
кубулала,

Эрлик-бийдинг эжигине
Элес эдип жедип келди.
«Адам, жарышты мен алдым!» — деп,
Каалгалу кара эжикти
Кайра тартып ачып кирди.
Эрлик-бий кезер бойы
Темир өргөө ичинде
Төр бажында ширееде
Төртөн айу терезин
Төжөк эдип жайа салган,
Жаак сагал жарын ашкан.
Эж сагал өмчөк өткөн,

Эки көскө кан төгүлгөн,
Алтан аттың жарындарын
От жанына чогул алган,
Каннан-жеерен атту
Кан-Сулутай баатырдын
Өлгөнүн, сукадыгын белгелеп,
Түнге-түшкө амыр жок,
Жартын торт билип болбой,
Кунугып калган мында отурды.
«Акыр, адам, мен көрөйүн.
Бир жарынды меге беригер?» — деп,
«Кичү кызы» сурап отурат.
«Кайда, балам, чындап та,
Жаш кижининг көзи курч.
Жарынды алып, өртөп көр.
Каннан-жеерен ат
Жал жастанып жыгымар ба?
Кан-Сулутай баатыр
Жен жастанып өлөр бө?» — деп,
Эрлик-бий «кызына»
Ат жарынын алып берип,
Эптеп жазап сурап отурат.
«Кичү кызы» жарынды алып,
Ойто салардын кажы жанында:
«Килин-кара аттын
Алтын түги боортып калтыр.
Шулмус-Кара акам
Кара-күрөң түжүп калтыр,
Бу ненин учун ондый болгон?
Калак, адам-өрөкөн,
Акамнын тынын алып-беригер,
Алтын суула жунадым,
Ак арчынла аластайдым!» — деп,
«Кичү кызы» айдып турды.
Эрлик-бий өрө туруп,
Жетен айры тиштү
Жес кармагын алды.
Каалгазын кайра ачып,
Алтын өргөдөн чыкты.
Эжик алдыла эбиреп аккан
Куртту кара талайына
Жетен айры тиштү
Жес кармагын салды.
Анча-мынча болбой,
Темир кайырчак алып чыкты.
Темир кайырчак ичинен
Алтын кайырчак чыгып келди.
Алтын кайырчак ичинен

Эки камдунын балазы чыкты.
«Калак, балам, кичү кызым,
Алтын суула жунар болзон,
Ак арчынла аластаар болзон,
Айылдан ыраак апарба,
Чөп-чөлгөгө уймалтпа.
Коркушту чебер тудар жанду
Жагыс аканнын тыны эди» — деп,
Эрлик-бий жакып турат,
Эжигинен кире берет.
Каннан-жеерен ат
Эки камдунын балазын алала,
Айлу-күндү алтайын көстөп,
Алкан октон түргөн
Элес эдил учуп ийди.
Анча-мынча ой өткөндө,
Эрлик-бий көрөр болзо,
Кичү кызы болгоны —
Кан-Сулутай баатырдын
Каннан-жеерен ады болды.
Эки камдунын балазын алала,
Жол ортого жеде бертир.
Оны көргөн Эрлик-бий
Ачу-жорон кыйгырып,
Алтан айры сыгырды;
Куртту кара талайы
Жарадына ажыра чайбала берди,
Тогуз тожон кырлары
Жарылыжып тура калды.
Жетен айры тиштү
Жес кармагын таштады.
Эржинелү каннан-жеерен аттын
Жал куйруктан сооро тудуп,
Жес кармагы жерге түжет,
Тогузон эки үйелү
Чой айагын алып чыкты:
«Арка мойынын сый согуп кел» —
деп,

Илби-тармала шыпшап,
Бар-жок күчиле таштап турат.
Тогузон эки үйелү чой айагы
Каннан-жеерен аттын
Жал куйрукка сооро тийип,
Жалбак ташка келип түжүп,
Жер сайын оодылган —
Сепи мында чачылып калды.
«Эки түней кара кускуным,
Уч түней шулмус келиндерим,

Каннаг-јеерен аттын көзин ойып,
Учугын тартыгар!» — деп,
Эрлик-бий ачу-корон кыйгырып,
Ама-томо сыгырып турды.
Эки кускун куу деген уни жок,
Уч келиннин каруу сөзи жок,
Эн жалаң жер болды.
«Антыгарлу наҗыбыс —

каннаг-јеерен,
Амадуун алып, жан» — деп,
Эки кускун, үч келин
Алкап, мактап жададылар.
Онон ары каннаг-јеерен ат
Эрликтин куртту кара талайын.
Бадырманнын баткак сазын
Туйгак кырын тийгиспей,
Адып ийген ол октый,
Учуп өдө берди.
Көжөгөлү жердин оозын көстөп,
Көлтөкөлү кара тамыдан
Көдүрилип чыга берди.
Жердин үстүнө чыгып келзе,
Кайран бойы Кан-Сулутай
Курлаага жетире жерге кийдире
соктырган,

Кара-күрең болгон турды.
Килин-кара ат эбиреде мантап,
Кан-Сулутайды тең турды,
Шулмус-Кара баатыр
Жерге ныкый базып турды.
Оны көргөн каннаг-јеерен ат
Эки камдуунун балазын
Тал кабортодон үзе тиштеди.
Кенетийин килин-кара ат
Жал жастанып жыгылды,
Шулмус-Кара баатыр
Жең жастанып, өлө берди.
Бу тушта Кан-Сулутай баатырдын
Айы-күни чалый берди.
Эржинелү каннаг-јеерен адын
Жал куйругын сыймай тудуп,
Карыжканы жоголып, айдып турды:
«Өлгөн бойымды тиргистин,
Түште болзо — канадым,
Түнде жүрзе — нөкөрим,
Кайран каннаг-јеереним!»
Эржинелү каннаг-јеерен ат
Уч катап анданды.

Уч өлгөндү үзүп жиң,
Каягынын кара талай суузынан
Уч катап амзап ичти.
Түндү-түштү жетен жылга
Өлгөн бажын үзүп жибеген,
Урүстөп суу ичпеген
Каннаг-јеерен аттын
Алтын түги сергий берди.
Онон ары Кан-Сулутай
Арысканду арка жерди
Каннаг-јеерен адына агыртып,
Арт жерде бойы отурды.
Арысканду аркадан
Алтан сыгын ойлоп чыгат,
Кан-Сулутай баатыр
Жангыс окко тизе адат.
Куулгыдан жууяла,
Куу жалбышту от салат.
Алтан сыгыннын эдин
Жангыс тишке тиштеп койот.
Өзөпінде чийи жок,
Тыштында күйүги жок,
Саргарта быжырып алып,
Бир сыгыннан оозына
Таштап отурат Кан-Сулутай.
Оок деген сөөктөрүн
Тумчугынан быркырат,
Жаан деген сөөктөрүн
Оозынан бүркүрет.
Төртөн жылдын туркунына
Аштаган курсагы тойо берди.
Арыган сыны жеңилип,
Атанып, жерин көстөди,
Эржинелү ат жакшызы —
Каннаг-јеерен аттын
Турган изи бар болды,
Барган изи жок болды

* * *

Каннаг-јеерен атту
Кан-Сулутай баатырдын
Ас кезек жонун башкарган,
Ас кезек малын кабырган,
Ак-боро атту,
Алты кучак мойынду
Эр-Адучак баатыры
Бир күнде көрүп турза,

Качаннан качанга акшып үрбес
Эзер-сезер эки тайгыл
Куйруктарын жалганчып,
Күнбадыжын көстөп,
Жанкымдада үрүп турдылар.
Качаннан качанга акшыбас
Эки түңгей ала муркүттери
Ак аяста ойын эдип,
Акшып, учуп турдылар.
Качаннан качанга ойгонбос
Эки түңгей сары айулары
Огурышкан, ойгонгон,
Алтын байзын ичинен
Чыгып келген, тудужып турат.
Эр-Адучак көрүп тургажын,
Күнбадыш жанында
Ак аястын ак туманы
Жер үстүнө түжүп калтыр,
Жер эненин куу тобрак
Ак аяска көдүрилип калтыр.
Анча-мынча болбоды,
Каннан-жеерен аттын
Изү тыныш жаба сокты,
Кан-Сулутай баатырдын
Жыргал-жожоны жарт угулды.
Эзер-сезер эки тайгыл,
Эки түңгей ала муркүт,
Эки түңгей сары айулар,
Ак-боро атту Эр-Адучак
Кан-Сулутайды уткып,
Жергелешкен жүрүп ийдилер.
Эзендежитп жакшылашкылайт.
«Ас та болзо жоныбыс
Амыр жатты, акабыс,
Ас та болзо малыбыс
Эзен турды, акабыс» — деп,
Эр-Адучак эмди айдып,
Эр бойы сүүнгенине
Эки көзи жаштанып турды.
Кан-Сулутай баатыр
Каннан-жеерен адын
Жети үйелү күлөр чакыга
Алтын чылбырдан буулайла,
Алтын байзын өргөөзине кирди.
Жер алдында жаткан
Сегис башту ок жыланды
Чыгара тартып алды.
Одус өмчегин тоолой эмеле,

Ойто жана салып ийди...
Каалгалу кара эжикти ачып,
Алтын байзыннан чыгып келди.
«Эр-Адучак баатырым,
Ак малынды кичееп көр,
Албаты-жонунды жакшы башкар.
Менин жастанарга женим эледи,
Жабынарга тоным эледи.
Кандый да болзо эш-нөкөр
Таап аларга турум.
Күн түндүк жанындагы
Жети оосту кара куйда
Жаңыс кыс бала азыраган
Кан-Айуты деп каан бар,
Онын жаңыс кызын аларга
Атанып жаткан кижинен.
Жуук салза — тогус жылда,
Узак салза — одус жылда
Ойто жериме жанарым.
Бу айткан өйлөрдө
Ойто жериме жетпезем,
Каннан-жеерен аттын сөөгин,
Кан-Сулутай баатыр сөөгин
Кан-Айуты каан жеринен
Барып бедреп табарың!» — деп,
Кан-Сулутай айдып турды.
Каннан-жеерен адына минеле,
Ары болуп элес этти.
Каннан-жеерен аттын
Турган изи артып калды,
Барган изи жоголып калды.

* * *

Күн түштүгүн көстөп,
Каннан-жеерен ат
Жараш жорго жүрүп ийди.
Кан-Сулутай баатыр
Тогузон кылду топшуурин
Ат үстүнө ойноп жүрөт,
Тогус тилдү комузын.
Анар-жанар согуп турат.
Ай карануй түн болгондо,
Ат бажына ай чалыдат,
Бозом бүрүнкүй түш болгондо,
Бойынын бажына күн чалыдат.
Бу жыргалды ончозын угуп,
Балалу ан балазын таштап,

Уйалу куштар уйазын таштап,
Эчиде тындап жүргүлейт.
Жаш агаштар бажын энгип,
Жаан суулар жарадынан ажып,
Жаан туулар энчейижиб,
Кан-Сулутай баатырдын
Жыргалын тындап, эчигилейт.
Түнде болзо уйку жоктон,
Түште болзо үйдө жоктон,
Тогус тайга ашкан жүрди.
Тогус талай кечкен жүрди.
Ак тайганын кырынан
Айландыра көрүп турза,
Көп лө болзо күндүк жерде
Жети кырлу кара таш,
Жети оосту кара куй,
Алты үйелү темир чакы
Көрүнүп мында турар болды.
«Кару айылчы болгондо,
Жангыс кижги барарга
Эби жок неме болбой?
Кожончы куда келиндер кайда?» —

деп,

Кан-Сулутай баатыр
Карыкчылду айдып,
Каннан-жеереннен сурап турды.
Каннан-жеерен ат
Кан-Сулутайга айдып турды:
«Куйругымнан бежен чарак,
Жалымнан бежен чарак кыл жул,
Ары-бери эччеп ийзег,
Бежен кожончы келиндер болор,
Бежен кожончы уулдар болор.
Комудал жоктон барарыс» — деди.
Кан-Сулутай баатыр
Каннан-жеерен адынан
Бежен чарак куйрук кыл,
Бежен чарак жал кылын
Жула тартып алган турды.
Ары-бери эччеп ийерде,
Бежен жараш келиндер,
Бежен түгөй жараш уулдар
Каткырышкан мында турдылар.
Онон ары Кан-Сулутай
Карманында алтын тажуурды алды,
Ары-бери эччеген сонгында
Жүс алтын тажуур болуп,
Мызылдажып тура берди.

Бежен келин, бежен уул,
Бир тажуурдан алдылар,
Онон ары атанып,
Кан-Айутынын журтын көстөп,
Жүс аттын тибирти
Бир тибирттий бардылар.
Жүс алымтын жыргалын
Бир жыргагылап келдилер.
Бежен уул икили ойноп,
Бежен келин комус согот,
Жыргал ойынла келип түштилер.
Алты үйелү темир чакыга
Аттарын экелип бууладылар.
Жети оосту кара куйга.
Жергелей келип кирдилер.
Кан-Айуты каан
Төр бажында төртөн кат
Ак ширдектин үстүндө отурды.
Эки көстунг ортодо
Бежен куча кой жаткадый,
Эки жарын ортодо
Бежен айгыр мал тургадый.
Көргөн көзи көл кеберлү,
Алтан аршын соруулду
Күлөр кангазын танкылап,
Жажыл ыжын чөйилткен,
Жайрадылган мында отурды.
Кан-Айуты кааннын
Күрен-Чачак абакайы
Эки качар кан чагылган,
Эки кабак солонгьдый,
Ай билдирлү ак ширдекте
Он тизезин чөгөдөгөн отурды.
Табыш-талды угупканда,
Жери-журтын сурашканда,
Кан-Сулутай баатыр
Алтын тажуур алып чыкты:
«Баштан слерге баш болзын,
Бала азыраган бай кааным,
Тизем слерге чөгөдөп,
Күйү болорго жүрген эдим,
Тилим слерге жайнап
Куда болуп кирген эдим.
Көзигердин оындыый,
Көжигердин канындыый
Көргөн жангыс балагарла
Киндигибисти бистин
Жангыс күн кескен өди,

8 Алтай баатырлар

Кирбигибисти бистин
Жангыс күн жайаган өди.
Онойдордо, бис өкүнинг
Орыныбыс жангыс болзо кайдар,
Одыбыс кожо күйзе кайдар деп,
Кудалап келген кижиге эдим.
Алкыш сөзигер упарга
Кулагым кезе тындай берди.
Алакан келип тийгедий болзо,
Жаагым белен сакый берди» — деп,
Кан-Сулутай баатыр
Алтын тажуурин алып,
Кан-Айутыга берип турды.
Кан-Айуты кааннын
Эр санаазы кату болды,
Жөпсинери жок отурды.
Бежен уул кудалар
Икили тартып ойнодылар.
Бежен келин кудагайлар
Жангар кожон чөйдилер.
Түндү-түштү үч жылга
Чөгөдөп отурарга тизе сыстады,
Чүмдеп айдарга тил жободы.
Кан-Айуты кааннын
Алтын-Жүстүк балазы
Айландыра көрүп турза,
Бежен уул икилизине,
Бежен келин кожонгына
Албатызы ижин таштап,
Ак малы одорун таштап,
Кайкап, тындап тура калган.
Балалу андар балазын таштаган,
Эмчек сүттери агып турды,
Уйалу куштар уйазын таштаган,
Балдарынын табыжы коржушту
болды.

Оны уккан-көртөн бала айтты:
«Калак-коокый, адам, өнем,
Төргө отуруп, уул болорым ба?
Эжигерге отуруп, кул болорым ба?
Кыс болуп бүткөмдө,
Эрге барар жаным бар.
Оды-күним болгожын,
Кан-Сулутай баатырла
Бирге болуп күйген өди.
Айылчыларды жоботпой,
Эжелген ашты алар керек.
Артык күн өткүрбей,

Акту сөзигер айдар керек» — деп,
Ада-энезинен сурап турды.
Алама-шижир аш-курсактан
Айылчыларына уруп турды.
«Айтпазада ондый эмтир,
Барган эжим, Кан-Айуты!
Журтка берер баланы
Качан да тудар учурыбыс жок.
Каннан-жеерен атту
Кан-Сулутай күйүүндү
Тизе бойун чоғодотпой,
Тили бойун жайнатпай,
Алтын тажуур аражанын
Алзан кайдар, эжим,
Айдып отурган сөзимди
Уксан кайдар, өбөгөнүм?» — деп,
Күрен-Чачак абакай
Кан-Айуты эринен
Жайнап мынайда сурап турды.
Эрик жокто арга жок —
Кату бүткен Кан-Айуты
Алган үйи Күрен-Чачактын
Айдып турган сөстөрине
Кату чырайы эрий берди,
Каткырбас бойи күлүмзиренди.
Алтын тажуурда аражанды
Кан-Сулутай баагырдан
Эки колдоп алган отурды.
Калап, эди изигенде,
Каруу сөзин айдып отурды:
«Бежен түңей кан-жеерен
Байталдар өжөлип буулаарын.
Бежен аркыт аракы өжөлип,
Албатымды күндүлөерин!» —
Шаалтаны Кан-Айуты
Шаап, айдып отурды.
«Айткан сөзигерге алкыш болзын!
Кыйалтазы жок бүдүрерим.
Азыраган малымнан талдайын,
Албаты-жонноң сурайын» — деп,
Кан-Сулутай баагыр
Каруун берип айдала,
Алтын өжикти кайра салып,
Каннан-жеерен адын чечет,
Бежен уул кудаларын,
Бежен келин кудагайларын
Ары-бери өкчейле,
Каннан-жеерен аттың

Жал-куйругына чачып ийди.
Кан-Айуты кайыныла,
Күрен-Чачак кайын энезиле,
Алтын-Жүстүк сыргалула
Жалан болгон алаканын
Жайа тудуп, жакшылажат.
Жери-журтын кайра көстөп,
Аткан октый өлес эдет.
Каннаг-жеерен аттын
Баскан изи артып калды,
Барган изи жок болды.

* * *

Онон ары Кан-Сулутай баатыр
Түн киргенде, уйкузы жок,
Каннаг-жеерен ат
Түш келгенин, соодузы жок,
Бийик жаан тайгаларын
Туйгак тийбей, ажып турды,
Терен жаан талайларын
Куйрук тийбей, кечип жүрди.
Канча жылдын бажында
Алтан алты талалу,
Жеген жети үйелү
Кажылгакту кара тайга кырына
Чыгып келген көрүп турды.
Эбиреде жоктоп, көрүп турза,
Жеген эжиктү алтын байзын
Эрте чакта жемирилген,
Көк жегес базып салтыр,
Мал турган жерлеринен
Барпаа өлгөн өзүп калтыр,
Жон журтаган жерлерин
Жонжолой өлгөн бөктөп салтыр.
Мыны көргөн Кан-Сулутай
Жан карманга колын сукты,
Ай кеберлү алтын судур
Алып көрүп турар болгожын,
Эрлик-бий кезер бойы
Эрте чактагы очин таштабай,
Кара-боро атка минген
Канкай-Кара баатырын ийип,
Албатызын олжолой бертир,
Ак малын айдай бертир.
Ачынбас бойы Кан-Сулутай
Ачынганы сүрекей болды.
«Эр өлтүрүп эремжиген,

Ат өлтүрүп амтажыган,
Эрлик-бийди сени мен! — деди.
Кара бажым жерге көмүлгенче,
Эн жерге ташталганча,
Ас та болзо малымды
Сеге жидиртерге бербезим,
Ас та болзо жонымды
Сеге кул өтпезим!» — деп,
Каннаг-жеерен аттын
Темир тискинин бура тартты.
Көжөгөлү жер оозын,
Көлөткөлү кара тамыны
Көстөп эмди түргендеди.

* * *

Капталпа жеткен кара жолло
Каннаг-жеерен ат
Канатту куштый учуп ийди.
Түн киргенде, уйкузы жок,
Түш келгенде, үйдези жок,
Бийик жаан тайгаларга
Туйгак тийбей ажып жатты,
Терен жаан талайларды
Куйрук тийбей кечип жатты.
Тепкен жерден үзүлгөн жер
Темир тайга болуп тура калат,
Алынгы колдон казылган жер
Кара көл болуп кайнап жадат.
Кара мандайга тер чыгып,
Кара көскө кан чагылып,
Түндү-түштү жүрүп ийди.
База бирде көрүп турза,
Көжөгөлү жер оозына,
Көлөткөлү кара тамына
Жедип келген, мында турды.
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатыр
Жеген эки текпелү
Темир жаазын куруп* алган.
Жер оозына кирип алала,
Кан-Сулутай баатырдын
Жүрөк тазин шыкап жатты.
Оны көргөн Кан-Сулутай
Ачу-жорон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды.

*Куруп — тартып.

«Јурт жуулаган сен адарыг ба,
Јуртын жуулаткан мен адарым ба?
Чижезин меге айткын,
Чүмержебей, унчулжкын!» — деп,
Каннаг-јеерен ат үстүнөн
Кан-Сулутай кыйгы салды.
Он эки текпелү темир жаазын
Јарын бойдон алала,
Эки баатыр бир түнгей
Темир жааны ычкындылар.
Јер алтай силжинип,
Јес тайгалар жарыла берди.
Эки баатырдын аткан окторы
Бойы-бойларына тыгынбай,
Ташка тийгендий тайкылышты.
«Аданын эткен ок-саадак болбоды,
Энеден чыккан эки эргек былзин!» —
деп,

Кан-Сулутай баатыр кыйгырды.
Эки туунун бажынаг
Энчейип келип тудуштылар,
Јака бойларын үзе тартышты,
Јарын бойларын капсай тудушты.
Тын туткан јерлеринен
Тудамга толо эт үзүлет,
Кадай туткан јерлеринен
Калбакка толо кан чачылат.
Јети жылга тудужып,
Јерге жыгыжып болбодылар,
Тогус жылга тартыжып,
Тобракка жыгышпай турдылар.
Эрјинелү ат јакшызы —
Каннаг-јеерен ат
Көжөкөлү јер оозына,
Көлөткөлү кара тамыга
Таспа болуп чөйилип,
Учуп түже берген турды.
Кара чымыл болуп,
Канадынын табыжы шуулай берди.
Эр-Адучак баатыр баштаган
Ас кезек јоны, малы
Орто јолго једип калтыр,
Јаба једишкен мында турды.
Ойто олорды бурып,
Јери-јуртына кондуктирип ийди.
Оног ары каннаг-јеерен ат
Кара-боро атту

Канкай-Кара баатырдын тынын
бедреп,

Эрлик-бийдин јуртын көстөп,
Элес әдип јүре берди.
Бадырманнын баткак састы
Туйгак тийбей кече берет.
Куртту кара талайды
Куйрук сокпой кече берет.
Эки кара кускунла
Эзендежип өдүп јадат.
Уч коо сары келиндерле
Јакшылажып өдө берет.
Анча-мынча болгондо,
Эрлик-бий әжигине
Јаба једип келген турды:
«Кан-Сулутай баатырдан
Аданнын алыжы арткан ба?
Эненнин әскизи арткан ба?
Јылдын жылга истеп турар,
Амыр јуртты олјолоп алар,
Аттын терин кургатпас,
Эрдин сынын амыратпас —
Неге мынайып истештигер?
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатырдын
Ады ла бойынын тынын
Тургуза меге берзин!
Бербес болзон — бойым једерим,
Эргекке кемјип әдин кезерим,
Калбакка түндеп канын чачарым

деп,
Кан-Сулутай јакыган!» — деп,
Каннаг-јеерен айдып турды,
Кату чырайын тартынып ийди.
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Каннаг-јеерен аттын
Төрт будына Эрлик-бий
Тогус кат темир кижен сугала,
Сегис кат тудулган
Темир чеденге бектеп ийди.
Тогус кырлу темир чакыга
Јажын чакка божонбос әдип
Каннаг-јеерен атты
Бектеп буулайла, сүүнип турды.
Каннаг-јеерен ат
Кулун болуп киштеп турды,
Эки көстин јажы
Кургаары јок агып турды.

Кан-Сулутай баатырын
Кезе сананып, кунугып турды.
Каннан-жеерен аттын
Кату кыйынды көргөнин
Кан-Сулутай баатыр
Жер үстүндө жастырбады.
Кулун болуп киштеген үни
Кулагына жарт угулып,
Жүрегине томылып турат.
Оны уккан Кан-Сулутай
Ачынбас бойы ачынып жүрөт.
Канкай-Кара баатырды
Ого-бого ныкып турат.
Кара-боро адын
Бут кырыла чачкылап жүрөт.
База бирде Кан-Сулутай
Ондонып көрүп турар болзо,
Эр-Адучак баштаган
Ас та болзо жоны,
Ак-боро ат баштаган
Ас та болзо малы
Көжөгөлү жер оозынан,
Көлөткөлү кара тамыдан
Ойто чубап чыккылап жатты.
Ак малы, албаты-жоны
Ак-жарыкка чыккан согыда
Кан-Сулутай баатыр
Канкай-Кара баатырды
Кара тамы түби төмөн
Алып түшкөн мында турды.
Жака бойдон тудушканча,
Жарын бойдон тартышканча,
Бадарманның житкек сазын
Кургада басып өткүлөп жадат,
Куртту кара талайды
Бөлө басып кечкилейт.
Кара-боро ат ла
Канкай-Кара баатыр
Кан-Сулутай баатырды
Эки жандап туткулап,
Эзинине чыдашпай,
Торгузына токтоп болбой,
Ого-бого түрткүлөп,
Сооро-маара туткулап,
Эрлик-бийдин эжигине
Жедип келген турдылар.
Эрлик-бий өргөө ичинде
Төр бажында ширеде

Төртөн айу терезин
Төжөк эдип жайа салган,
Жаак сагалы жарын ашкан,
Эк сагалы эмчек өткөн,
Эки көскө кан түүлген
Алтын чаразын алчалап* отурды.
«Кан-Сулутай баатырды
Сегис кулактү күлөр казанга
Тирүге экелип салыгар!» — деп,
Жакылтазын берип турды.
Каннан-жеерен атту
Кан-Сулутай баатыр
Ачу-корон кыйгырды,
Ама-томо сыгырды:
«Эр өлтүрүп эремжиген
Эрлик-бийди сени мен!
Ат өлтүрүп амтажыган
Ачап ийгити сени мен!» — деп,
Кан-Сулутай баатыр
Катуун тартынып, кыйгырала,
Канкай-Кара баатырды
Ач белинен бектеп тутты,
Сегис кулактү күлөр казанга
Уч темдейле, салып ийди.
Кара болот үлдүзүн
Он колына тудала,
Кара-боро атты
Уч жерден үзе кезип,
Күлөр казанга быркап** ийди.
Боро жылан камчызын
Он карыга ороп тутты.
Эрлик-бийдин темир өргөө
Бозогозын сый тееп кирди.
Кара-боро болгон сагалынан
Сол колыла бектеп тутты.
Боро жылан камчызыла
Жалмаш эдин жара согуп,
Торсук эдин толгой согуп,
Эреп, толгоп жада берди.
Эрлик-бийдин ачу сыгыды
Уйези жок чөйилип,
Устүги ороонго угулып жадат,
Аайы-бажы жок болуп,
Алтыгы ороонго бадышпай турат.
Темир өргөөдөн алып чыкты,
Сегис кат темир чеденге

*Алчалап — брө чачып, белгелеп.

**Быркап — чачып.

Једингенче једип келди.
Эрлик-бийди кодүрүп чыгып,
Темир чеденге жаба согот.
Темир чеден күл болуп,
Оодылала, буркурай берди.
Эржинелү каннан-јеерен аттын
Алтын түги саргарып калтыр,
Кабырга сөөги шалырайып калгыр.
Эки көстин онгозына
Сагыскан уйа тарткан турды,
Ээр бойдын конгозына
Карга уйа тарткан болды.
Тогус кат темир кижен
Төрт санды кыркып салтыр.
Эки көстин жажына
Эки жаакта түк артпайтыр.
Кан-Сулутай баатыр
Ончозын эбире көргөн соңында
Онон артык атыланды,
Тогус кат темир киженди
Чирик буудый үзе тарткылады,
Тогус кырлу темир чакыны
Он колыла кодоро тартты.
Эрлик-бийдин жарын бойго
Темденип келип соккон турды.
Эрликтин батпак кара тайгазы
Ол табышка жарыла берди,
Куртту кара талайы
Жарадынан ажа чайбала берди.
Тогус кырлу темир чакы
Жер сайын буркурай берди.
Кан-Сулутай баатыр
Алтын тажуурда аржан суула
Каннан-јееренди томдоп ийди.
Каннан-јеерен ат
Алтын түги сергий берди.
Озогызына ойто табыжып,
Эртегизине эмди бирикти.
Кан-Сулутай баатыр
Тогузон кулаш кара армакчыла
Эрлик-бийдин сагалынан
Эреп-толгоп буулап алды.
Төрөпчиге таңала,
Айлу-күндү алтайын көстөп,
Элес эдип көндүгүп ийди.
«Калак-кокый, Кан-Сулутай,
Адын сенин адабайын,
Кызыл тыным кыйнабазан.

Айлу-күндү Алтайнга
Качан да эмди ууланбайын,
Акту жаткан жонунга
Качан да эмди тийбейин.
Каткан сөөгим уужаба,
Карган бойымды кыйнаба!» — деп,
Эрлик-бий эмди жайнап,
Эрик жоктон барып жатты.
«Акыр, Кан-Сулутай баатырым,
Эрте чакта мен
Килин-кара ат ла
Шулмус-кара баатырдын
Тынын бедреп барарымда,
Куртту кара талайдын
Кызыл тобрак жарында
Эки жаш бала:
«Энебис кайда?» — дежип,
Ыйлажып базып жүргендер.
Онын аайын Эрлик-бийдег
Жазап сурап ук» — деп,
Каннан-јеерен ат
Кан-Сулутайга айдып турат.
Кан-Сулутай баатыр
Ачу-коронун тартынып,
Боро жылан камчызыла
Эрлик-бийди сойо берди.
«Акту жаш балдарды
Ада-энезинен аскыратан
Тапты сеге кем берген?
Кыйналып жүрген эки баланы
Тутканча бого табыштыр.
Онон башка мен сенин
Калбакка кем жип канын чачарым.
Эргеке түндөп эдин кезерим!» — деп,
Кан-Сулутай айдып турды.
«Калак-кокый, көөркий,
Кан-Сулутай баатыр!
Эки баланы энелеринен
Айрыганым чын эди.
Энелери эки келин
Түнге-түшке казан азатан.
Казанчыларынын керегинде
Талдап тапкан келиндер эди.
Жаңгыс оос кыйгырайын —
Жаныбыска једип келер» — деп,
Эрлик-бий жайнап турды.
Жаңгыс оос кыйгырарда,
Эки келин једип келди.

«Калак-кокый, балдарым,
Кызыл тобрак жардагы
Балдарыгарды алыгар.
Кызыл күндү алтайыгарга
Янып мынан барыгар!» — деп,
Эрлик-бий айдып турды.
Кан-Сулутай согыжы
Кирееленип, токтой берди.
Эки жаш келиндер
Жаш балдарын таап алдылар.
Жаныстан балдары энезине
Сүүнижип тура бердилер.
«Жаныстан бисти туштаткан,
Жарыкты биске көргүскен,
Каннан-жеерен атту
Кан-Сулутай баатыр
Ургүлжинин үч үйеге,
Төрбөлжинин төрт үйеге
Жаактуга айттырбазын,
Жарындуга туттырбазын!
Алын жолдо буудагы жок,
Кийин жолдо некелте жок,
Калыктардын адазы болзын!» — деп,
Эки келин, эки бала
Тили жеңил алкап,
Тизе жеңил чөгөдөп жангылайт.
Онон ары күндү жарык Алтайын
Көстөп базып жүргүлөй берет.
Кан-Сулутай онон ары
Анча-мынча барганда,
Каннан-жеерен ат
Алын колын алынбай,
Кийин будын тартынбай,
Казык кептү тура түжет.
«Ақыр, Кан-Сулутайым,
Эрте чакта килин-кара аттын,
Шулмус-Кара баатырдын
Тынын бедреп барарымда,
Ак малдын ачуланып киштегенин,
Албаты улустын ый-сыгыдын уккам.
Эрлик-бийдең ол немени
Сурап угуп көрзөн» — деп,
Каннан-жеерен айдып турды.
Кан-Сулутай баатыр
Алдындагызынан алты артык

ачынды,

Боро жылан камчызыла
Эрлик-бийди сойо берди.

«Калак-кокый, Кан-Сулутай,
Олтүрбе ле өлтүрбе,
Эртеде кара-боро атту
Канкай-Кара баатырым
Күндү жерде журтаган
Саралдай-Бөкөнн албаты-жоңыла,
Ак малыла олжолоп алган.
Кара батпак тайгала
Бектеп салган эди.
Тутканча ла чыгарайын,
Алтай үстүне алып чык!» — деп,
Эрлик-бий жайнап,
Эки тизези калтырап турды.
Кара батпак тайганы
Туткан жерде өрө көдүрди.
Карганадый ак мал
Кыймыражып чубап чыкты,
Кара агаштый албаты-жон
Таралжыжып онон чыкты.
Сары-калтар атту Саралдай-Бөкө
Албаты жонын баштап,
Ак малын айдап,
Алтай үстин көстөп ийди.
Каннан-жеерен атту
Кан-Сулутай баатырды
Ун жедеринен алкап жаткылайт,
Кол жедеринен сыймап тургулайт.
Онон ары Кан-Сулутай
Эрлик-бийди жедингенче,
Көжөгөлү жер оозын,
Көлөткөлү кара тамыны
Көстөп мында желип ийди.
Айлу-күндү алтайына
Чыгып келген турбай кайтты.
Анча-мынча болбой туруп,
Эки балазын жединген
Эки келин жер оозынан
Качарларына кан кирген,
Кара кабак жылтыраган,
Алтын таналары айга чагылган,
Күмүш таналары күнге чагылган,
Чыгып келген турбай кайтты.
Оны ээчий көрүп турза,
Сары-калтар атту Саралдай-Бөкө
Ак малын айдаганча,
Албаты-жонын баштаганча,
Ак-жарыкка чубап чыкты.
Жери-журтына көндүкти.

Кан-Сулутай баатыр
Тогузон кулаш кара армакчы
бажында

Эрлик-бийди тартып алды.
Боро жылан камчызыла
Бу жарыкта сойып турды.
«Калак-кокий, Кан-Сулутай!
Адын сенин адабайын,
Алдын сенин кечпейин,
Жердин үсти жетен каанга
Жендирбес жаан бөкө бол,
Алтай үсти алтан кааннан
Ончозынаг ийделү бол!» — деп,
Эрлик-бий сурап турды.
Айры-тейри үндери
Алтай үстүне жагыланып турды.
Катап жер үстүне чыкпас эдип,
Кан-Сулутайла беришпес эдип,
Каннан-јеерен атты терлетпес эдип,
Айга-күнге аңтыктырып*,
Мандайына тагма базала,
Жердин жети кадына кийдире
Эрлик-бийди челип ийди.
Кара-болот үлдүзин алала,
Кажатынын кара талайын
Ойто күн чыгыжын көстөлтө
Чийе тартып агызып ийди.
Оног ары жерин көстөп,
Элес эдип уча берди.
Каннан-јеерен аттын
Турган изи бар болды,
Барган изи жок болды.

* * *

Каннан-јеерен атта
Түш болгондо, үйде жок,
Кан-Сулутай баатырда
Түн келгенде, уйку жок,
Түндү-түштү учуп,
Алтан алты талалу,
Жетен жети үйелү
Кажылгакту кара тайга
колтугында
Канча талайды кечире аккан,
Тойбодымнын тогус талайын

*Аңтыктырып — чертендирип.

Белтиринен өткүре аккан,
Кажатынын кара талай жарадында
Алтын байзын өргөөзине
Једип келген мында турды.
Ас та болзо, ак малы
Ойто күчи тойынып калтыр,
Ас та болзо, эли-јоны
Ойто курсакка једип калтыр.
Кара-боро атту
Канкай-Кара баатыр
Јемирип салган алтын байзынды
Алты кучак мойынду
Эр-Адучак баатыры
Ойто јана тургускан.
Озогыдан он артык,
Эртегизинен эки артык
Айга-күнге мызылдаган,
Алтайына јаркындалган,
Јаранып калган мында турды.
Кан-Сулутай јеткен јерде,
Аттан да түшпей, айдып турды:
«Је, албаты-јоным, ак малым,
Амыр-энчү јадыгар!
Јастанарга јенгим эледи,
Јабынарга тоным эледи,
Эрте чакта кудалап койгон
Эш-нөкөрим бар эди.
Кан-Айуты кааннын
Алтын-Јүстүк деп балазын
Кудалап салган мен эдим,
Оны барып аларым!» — деди.
Ас кезек малынан
Удура көрзө—јүзи түней,
Коштой турза — сыны түней
Бежен јеерен байтал тудуп алды.
Ары-бери экчейле,
Он карманга салып ийди.
Ас кезек јонынан
Бежен аркыт аракы јууыла,
Ары-бери экчейле,
Јангыс тажуур эделе,
Сол карманга салып ийди.
Эрјинелү каннан-јеерен аттын
Куйругынан јула тартып,
Бежен јеерен атту
Бежен келин эдип ийди,
Јалынан јула тартып,
Бежен јеерен атту

Бежен уул эдип ийди.
Онон ары Кан-Сулутай
Жалаң болгон алаканын
Жайа гудуп,
Алты кучак мойынду
Эр-Адучак баатырыла
Эзендежип, жакшылажала,
Күн түндүк жанында
Жети күндүк Алтайда
Жети оосту кара куйда
Жажын чакка журтаган
Кан-Айуты каанның
Журтын көстөп атанды,
Ары болуп жортуп ийдилер.
Жүс бир жеерен аттардын
Турган изи бар болуп,
Барган изи жок болуп,
Элес эде бердилер.

* * *

Канча тайга аштылар,
Канча талай кечтилер.
Түш келгенде, үйдөзи жок,
Түн келгенде, уйкузы жок,
Жүс аттын тибирти
Бир тибирттий желдилер,
Жүс алыптың кыйгызын
Бир кыйгырып бардылар.
Тогузон кылду икилини
Бежен уул тарткан жүрди,
Тогус тилдин комустарын
Бежен келин соккон жүрди.
Тогус кылду топшуурды
Кан-Сулутай согуп браатты.
Уйалу куштар уйазин таштап,
Ээчий учуп, тындап турдылар,
Балалу андар балазын таштап,
Ээчий мантап, барып жаттылар.
Жаш агаштар болгожын,
Кийининен ары бөкөйип, тындайт.
Жаткан жадыктар болгожын,
Анданыжып, тындагылайт.
Жаан бийик тайгаларды
Туйгак тийдирбей, ашкылайт,
Жаан терең сууларды
Куйрук сокпой, кечкилейт.
Түндүк-түштү үйдөзи жок

Жети күндүк Алтайга
Жедип келген жүрдилер.
Жети оосту кара куйга
Жаба жортуп келдилер.
Алты үйелү темир чакы төзинде
Ат алатан алыптары,
Жен көдүрер кезерлери,
Сооро тудуп ат алгылайт,
Сондоп жүрүп, жен туткулайт.
Жети оосту кара куйга
Жергелей базып кирдилер.
Кан-Айуты каан
Төр бажында төрт кат
Ак ширдектин үстүндө
Эки көстө кан чагылган,
Калын мандайы жуурыла берген,
Күлөр канказынын ыжын бурладып
Күрдейе берген отурды.
Бежен келин эпти жанында,
Бежен уул эр жанында
Кан-Сулутай баштаган
Жүс бир алтын тажуур
Колго туткан мында отурдылар.
Он тизезин чөгөдөп,
Мүргүп, жайнап отурдылар.
Кан-Айуты каан
Эртен чыккан күн ашканча,
Эрдин ачып, эрмек айтпады.
Колын сунуп, тажуур албады.
«Өчөбөсти сен өчөдинг!
Базынбасты сен базындыг!
Адың сенин арыды ба?
Айылың таппай, астың ба?
Алтан жылдыг туркунына
Ненин учун бир келбей,
Ас та болзо тапканыңды
Ненин керегинде экелбей,
Куда-жыргалды узаттын?
Канча жазаган аракым
Тажуурга тура соолды.
Канча кайнаткан аш-курсагым
Казанга тура үрелди.
Узе-каба тудужатан
Оштүм болзон, чикезин айт!
Үргүлжиге үзүлүшпес
Төрөөним болзон, ончозын айт!»—
деп,
Кан-Айуты каан

Ынгырт эдип айдып отурды.
«Баштан слерге баш болзын!
Адым менин арыбаган,
Ажым менин түгенбеген,
Аргазы жок неме болды.
Журтыма жуу кирип,
Ак малымды айдай берген,
Албаты-жонымды олжолой берген.
Оны сүрүжип, алтан жылга
Турушканым ол болды.
Очоп, базынып турганым жок.
Ургүлжинин үч үйеге
Узүлүшпес төрбөн болорго
Амадап жүрген улус эдибис,
Алкыш сөзигерди угарга
Кулак тындап отурган эдибис!» — деп,

Кан-Сулутай баатыр
Эрди эптү айдып отурды.
Онон ары алтын тажуурдагы
Аракыларын чөбчөйгө урдылар,
Алты үйелү канзаларын
Колдон колго алыштылар.
«Жаңыс баламнын тойын
Бойымнын жеримде эдедим,
Булут болгон казылуларды,
Буура болгон жалдуларды
Кысканары жоктон сойыгар,
Күлөр казанга кайнадыгар!» — деп,
Кан-Айуты каан
Калаган соңында айдып отурды.
«Жаңыс баламды тойлоп жадым,
Жаан-жаштары ончозы жуулзын!
Жаңыс та кижини журтта артпазын!» — деп,

Албаты-жонун жарладып ийди.
Кан-Сулутай баатырдын
Калын* эдип экелген
Бежен жеерен байталын
Одорлу жерине айдап салды.
Бежен аркыт аракызын
Күлөр казанга жылыдып койды.
Кара агаштый албатызы
Кычыртулу жуулып келдилер.
Тайгага түндеп чоккон эттен,

*Калын — калым.

Бычак тутпай жидилер.
Талайга түндеп жылыткан аракыдан,
Чөбчөй албай ууртап ичтилер.
Түндү-түштү тогус жылга
Той-жыргал боло берди.
Кан-Сулутай баатырдын
Бежен уул көдөчизи
Тогузон кылду икили ойнодылар,
Бежен келин кожончызы
Жаңар-кожон чөйдилер.
Тогус жыл бүткен соңында
Тойдын улузы таркаганда:
«Карызына кучактанып азыраган,
адабыс,
энебис,

Кабайга жайкап өскүргөн,
Жери-журтыбыска жанарга
Тергенип алган улус эдибис,
Алкыжыгарды беригер!
Арбап жаман айтпагар!» — дежи,
Кан-Сулутай ла Алтын-Жүстүк
Жарыш эдип айдып турдылар.
«Канайдар! Күйү кижини жериме
Жагына тудар жаңым жок,
Эки балама алкыжым болзын!
Эдегигерге бала бассын,
Иргегерге мал бассын,
Койдый семис жүрүгөр,
Койондый кажайпанча журтагар,
Жери-журтыгарга амыр жаңыгар,
Жер үстүне атту-чуулу болыгар!» — деп,

Кан-Айуты каан балазын алкап,
Ак малынын кабортозын
Айрып, айдап берип турды.
Алкы жөбжөзинин сүрлүүнөң
Алтан төөгө коштоп турды.
Жалаң болгон алакандарын
Жайа тудуп, жакшылаштылар.
Жери-журтын көстөп,
Аттын оозын бура тартылар.
Анча-мынча барган соңында
Кан-Сулутай баатыр токтой түшти.
«Айдап жүрерге мал чаптык эмтир,
Коштоп жүрерге жөбжө чаптык
эмтир» — деп,
Айткан бойынча, ак малды
Ары-бери экчейле,
Сол карманга салып ийди.

Алтан төөгө коштогон жөөжөзүн
Ары-бери экчейле,
Он карманга салып алды.
Бежен келин кожончызын,
Бежен уул көдөчизин
Жал-куйрукка жаба тутты.
Онон ары ак-сары атту
Алтын-Жүстүк абакайла
Ат тискинин тендей тудуп,
Айдын-күннинг чыгыжын көстөп,
Түргөн-түкей жорто бердилер.
Каннаң-жеерен ле ак-сарынын
Турган истери бар болды,
Барган истери жок болды.

* * *

Канча тайгаларды ажа бердилер,
Ойын-каткыда жүрүп ийдилер.
«Уч-Курбустан кудайдан
Бирге бүткөн болзобус,
Ургүлжиге ташташпас
Нөкөр бүткөн болзобус,
Мен бир жажынайын, сен бедре,
Таппай салзан, шорын болзын,
Таап алзан, мөринг болзын.
Сен бир жажын—мен табайын,
Таппай салзам, шорым болзын!»—

деп,

Ак-сары атту Алтын-Жүстүк абакай
Кан-Сулутайга айдып турат.
Ат үстүнег онойып
Апшыягына жашсып жүрет.
«Алтын-Жүстүк абакайым!
Озо баштап сен жажын,
Мен бедреп табайын.
Онын кийининде мен жажынайын,
Сен бедреп таап ал» — деп,
Кан-Сулутай баатыр
Аланзыбай, жөпсинди.
Алаканын жайа тудуп,
Он колынан тудуштылар.
Ак-сары жада түжүп анданды,
Алтын-Жүстүк абакай
Ары-бери экчелди.
Алтай үсти ак көбөлөк болуп,
Талбындажып уча берди.
Каннаң-жеерен ат

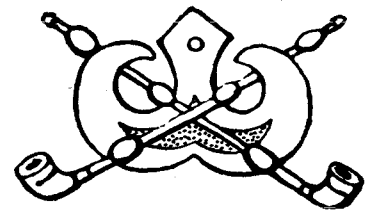
Жада түжүп анданды.
Кан-Сулутай баатыр
Ары-бери экчелди.
Алтай үсти боро кучыйактар болуп,
Кыймыражып уча берди.
Алтай үсти ак көбөлөкти
Терип тудуп, жий берди.
Ай бажына жетирбеди,
Ак көбөлөкти божодып келди.
Арткан эки көбөлөкти
Айга жуук сүрүжип,
Жедип тудардын кажы жанында:
«Калак-кокый, Кан-Сулутай,
Кату сөбгим сындырба,
Кайран эжинг өлтүрбел!» — деп,
Алтын-Жүстүк абакай
Бүткөн бойы тура түшти.
Ак-сары ат ол бойы тура берди.
«Эмди мени таап ал!» — деп,
Кан-Сулутай баатыр
Карсылдада каткырды.
Каннаң-жеерен ат
Жада түжүп анданала,
Аржан кутук ак талайга
Ак балыктар болуп түже берди.
Кан-Сулутай баатыр
Ары-бери экчелген сонгында
Ак балыктар болуп,
Адынын кийининен чурап ок ийди.
Алтын-Жүстүк абакай
Анча-мынча сананганда,
Ак-сары ады
Жада түжүп анданды,
Кара камдулар боло берди.
Алтын-Жүстүк абакай
Ары-бери экчелди,
База камдулар боло берди.
Аржан кутук ак талайга
Жалтаныш жоктон чурап ийдилер.
Айга жуук андаганда,
Ак балыкты үзе туттылар.
Адакы учында арткан
Эки түгөй ак балыкты
Түндү-түштү сүрүжип,
Куйрук канаттан сооро тудуп,
Ого-бого кыстап келди.
Эки балык кыстадала,
Суу үстүне учуп чыктылар.

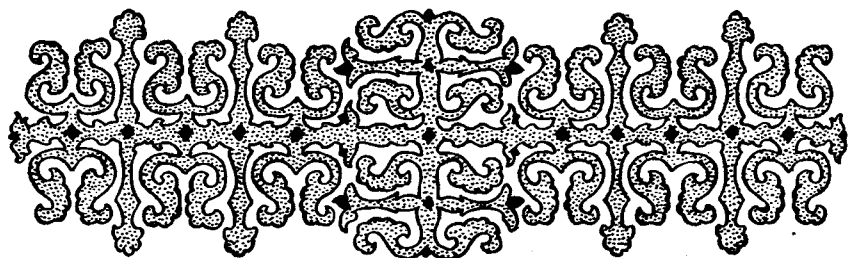
Кара камду жаба жеделе,
Эки балыкты жаба тутты.
«Калак-кокый, эш нөкөрим!
Канадымды сындырба,
Кабырга сөбгим оогпо!» — деп,
Кан-Сулутай баатыр
Карсылдада каткыра берди,
Бүткен бойы тура берди.
Онон ары үргүлжиге
Узүлүшпес эштер болуп,
Төрбөлжиннинг төрт үйеге
Арташпастан журтаар болуп,
Алтан алты талалу,
Жетен жети үйелү
Кажылгакту кара тайгага,
Канча талайды кечире аккан,
Тойбодымнын тогус талайынын
Белтиринен өткүрө аккан
Кажатынын кара талайына
Жедип келген жүрдилер.
Кажылгакту кара тайгага чыгала,
Күндүк жерден көрүп турза,
Алтын байзын жанында
Кара агаштый албаты жуулыптыр.
Күлөр казанга эт кайнаган
Аркыттарга аракы толыптыр.
Ат жарыжы ак жалаанда,
Жүгүрүктөр жедекте турдылар.
Эр күрежи чой идиргенде —
Бөкөлөри колтукта турдылар.
Жети үйелү чакы тозинде
Ат алатан алыптары
Алты жылга сакый бертир,
Алтын байзын эжигинде
Жен тудатан кезерлери
Жети жылга сакый бертир.
Икили тартар улустар
Ак ширдекте отурдылар.
Кожон-жанар чөйбөчилер
Колдо чөбчөйлү мында турдылар.
Оны көргөн жерде
Күндүк жерди бир алтамдап
Жедип келген жүрдилер.
Ат алатан алыптары
Алтын чылбыр блаажып турдылар.
Жен тудатан кезерлери
Кан-Сулутайды колтуктады.
Алтан келин жарыш эдип,

Алтын-Жүстүкти колтуктады.
Алтын чарада айрактан
Күндү эдип бердилер.
Айдып болбос күндү
Көндүгө берген мында турды.
Эрте чакта Эрлик-бийден
Айрып алган эки келин
Кан-Сулутайдын тойына
Алама-шикир аш жазган,
Алтан жүзүн курсак кайнаткан,
Көкүп жыргап мында жүрдилер.
Эрте чакта Эрликтен айрыган
Сары-калтар атту
Саралдай-Бөкө ак малын
Кан-Сулутай жерине одорлоткон,
Албаты-жонды токунадып салган,
Жаан тойды өткүрерге
Албаты-жонды башташкан,
Аш-курсакты жазашкан,
Арыган сыны жеңилген,
Аштаган курсагы тойып калган,
Кан-Сулутай баатырды
Тен уткыган мында турды.
Түнге-түшке үзүлбөс
Той-жыргал көндүкти.
Тогус жылдын туркунына
Той-жыргалы токтободы.
Тогус жылдын бажында
Кара-агаштый албаты-жоны
Калганчы аракызын ичтилер.
Жолой жиир азыгын
Атка коштоп турдылар,
Калганчызын комуस्ताдылар.
Канча түней кожончылар
Калганчы табышкагын айттылар:
«Жарык көргүскен кааныбыс
Жаактуга айттырбазын,
Жарындуга туттырбазын,
Амыр-энчү журтазын,
Албаты-жонды башкарзын» — дежип,
Кан-Сулутайды алкап турдылар.
Айылы-журтына жангылап,
Кыймыражып атандылар.
«Калак-кокый, Кан-Сулутай,
Өчкөн одыбысты күйдүргөн,
Өлгөн бойысты тиргискен,
Алыс жерден чыгарып,
Ай жарыгын көргүскен.

Тил ондошпос албатым
Слерге жон болор — дежет,
Түк танышпас ак малым
Слердин мал болор — дежет.
Жерибиске жанбазыбыс,
Эрлик-бий база жуулаар.
Алтайыска барбазыбыс,
Алтан каан база шоктоор.
Өлө берзе, сөөгибисти
Бу Алтайга саладыбыс,
Өзүп жүрзе, жыргалыбысты
Бу Алтайга жыргайдыбыс!» — деп,
Сары-калтар атту
Саралдай-Бөкө айдып турды.
Санаазында жаркынду
Кан-Сулутай көрүп турды.
«Андый эмес, Саралдай-Бөкө.
Ай жарыгына чыгарзам да,
Күн жаркынын көргүссем де,
Ак малыңды малыма
Кожуп алар учурым жок.
Албаты-жонунды жоныма
Бириктирер жаным жок.
Одоруңа малыңды
Айдап алып жандыр.
Одын-суулу Алтайыңа
Албатыңды апарып журтат.
Алтай үсти алтан кааннан,
Алыс жерде Эрлик-бийден
Кара санап жуу кирзе,
Ун жетпестен сен кыйгыр,
Жастыра албай угарым.
Кол жетпестен колың сун,
Кыйалта жоктон тударым!» — деп,
Каннан-жеерен атту
Кан-Сулутай баатыр
Араайын айдып турды.
Алаканын жайа тудуп,
Жакшылажарга сакый берди.
«Же, канайдар!
Айткан сөзигерге алкыш болзын!
Алты үйеге ташталбазын!» — деп,
Сары-калтар атту
Саралдай-Бөкө айдала,
Жалан болгон алаканын
Жайа тудуп жакшылажала,
Ак малын айдап,
Албаты-жонун баштап,

Күн түштүгү күрөң Алтайына
Күркүрежип жүре бердилер.
Кан-Сулутай баатыр
Жети эжиктү алтын байзынга
Каалгазын кайра ачып,
Алтын бозогозын алтап кирди.
Алтын-Жүстүк абакайыла
Амыр, жакшы журтай берди...
Эжик жанында каруул болгон
Эзер-сезер эки тайгыл
Акшып үрбей жада бердилер.
Түндүк бойын түнеген
Эки түңей ала мүркүт
Акшып өтпей, түңей бердилер.
Эр жанында, эпши жанында
Эки түңей сары айулар
Кыймык этпей, уйуктай бердилер.
Ак малы Алтайына
Жайым отоп тура берди.
Албаты-жоны журтына
Амыр-энчү жада берди.

БООДЫЙ-МЕРГЕН

Кара тайга колтугында,
Кара суунун жаказында,
Таштаг туткан өргөөлү,
Ташла эткен ат чакылу
Алып-баатыр Боодый-Мерген
Сайрап, журтап жатпай кайтты.
Јууга-чакка минетен
Ак-чоокыр атту болды,
Андап-суулап минетен
Көк-чоокыр атту болды,
Эжик жанын сакый берген
Эки тайгыл ийди жадат.
Түндүк башта түней берген
Эки кара мүркүт отурат.
Ары көрзө, ай жаркынду,
Бери көрзө, күн жаркынду,
Бойлу жажы једе берген
Боодый-Коо сыйыны отурат.
Бир катап Боодый-Коо
Аш-курсакты жазап алды.
Алтын табак ичине
Аламыр-шикир ажын салды,
Орынында орой тепкен
Ширеезинде чирей тепкен,
Алты күнге уйуктаган
Аказын ойгозып айтты:
«Айланайын акам сен,
Аш-курсак белен болды,
Амзап жакшы ажанзан,

Амырлу уйкуны сен таштайла,
Анча-мынча сананзан» — деди.
Боодый-Мерген туруп келди,
Уч бүктелип керилип ийди,
Уйе-сөөги тызырт этти,
Колы-јүзин јунуп ийди,
Аш-курсакты јип отурды.
Боодый-Коо айдып турат:
«Јамынарга тонын эледи,
Јастанарга јенин эледи,
Эл-јонго не јүрбес,
Эш-нөкөрдү не бедребес,
Эригип не отурап?
Айланайын акам сен,
Айбы айдайын угарын ба?
Айтканымды тындаарын ба?
Кара тайга бажында
Јаан тегерик сүт көл бар.
Ол көлдин одойында
Алтын кастар јүзүп јүрөп.
Аргалу, шулмус акам болзон,
Алтын кастардын бирүзин
Меге тудуп экелип берзең» — деди.
Оны уккан Боодый-Мерген
Отурган јеринен туруп келди.
Артык эрмек ол айтпады,
Арташ күлер ээрин тутты,
Алтын үйген колго алды,
Айылынан түргөн чыгып келди,
Ат чакыга базып келди,
Алтын үйгенин көдүрүп,
Ат чакыга согуп ийди,
Ачу-корон сыгырып ийди.
Андап-суулап ол минетен
Көк-чоокыр эрјине ады
Көк јаланда киштеп ийди
Тибиреде мантап келди,
Ат-чакыда тура түшти.
Ару сүрлү семирп калган,
Омыртказы ойдык кечкен,
Кабыргазы кажат ашкан,
Окыранган турбай кайтты.
Боодый-Мерген баатыр кижі
Алтын үйген атка сукты,
Ак једекти улай тутты.
Јалаң болгон токум-кејим
Јарын бойго јайа салды,
Арташ күлер ээр алып,

Арка бойго эптей салды.
Ургүлжиге үзүлбейтен
Уч куйушкан катая сукты,
Тогус жолон тоолоп тартты,
Ат жепсеери бүде берди.
Таш өргөөзине ойто кирди,
Алтын камзал тонын кийди.
Кара кумдус бөрүгин кийди.
Темир жаазын жүктенип ийди,
Согоон окту саадак алды.
Бери көрүп каткырып ийди,
Боодый-Коо сыйынына айтты:
«Айланайын кару сыйыным,
Айтканыңды мен угайын,
Алтын касты экелерим,
Айыл журтка сакып отур».
Алтан кулаш армакчы-кайышты
Алтын билегине жылдырып ийди.
Айыл эжигинен чыгып келеле,
Көк-чоокыр адына минди.
Турган жери бар болды,
Барган жолу жок болды.
Көк-чоокыр эржинези
Табыргыдый* керилип желди,
Таспа чылап чөйилип ийди.
Алып-баатыр Боодый-Мерген
Чой үзенини чөйө тепти,
Кара тайганы көстөп желди.
Онон ары барып жатса,
Көс жедиш болбогодый
Көк жалаң жайылган жадат.
Көк өлөнүнүн бажын
Көмө баспай барып жатса,
Кара көл лө сары көл
Эмди коштой жадыры.
Эки көлдин ортозында
Кара бака ла сары бака
Керишкилеп, согушкылап,
Каны-јини аккан турат.
Сары бака айдып турат:
«Сен, кара бака,
Кара көлди алзан,
Мен, сары бака,
Сары көлди алайын,
Сөн-комудал јогынан
Экү үлежип алалы» — деди.

*Табыргы — тооргы.

Кара бака айдып турат:
«Кара көл менин ок,
Сары көл менин ок.
Сеге неме једишпес
Ары кедери бар» — дейле,
Сары баканы согуп турат.
Сары бака чыдап болбойт.
Кара бака калју болуп,
Сары баканы јаба базат.
Боодый-Мерген көрүп турала,
Сары бакага килей берди.
Тогус кырлу камчызыла
Кара баканын бажы бойго
Туда берген турбай кайтты.
Кара бака: «Бак! — деди.
Сен ундыганда, мен эзегенде,
Болгой база кайдар» — дейле,
Кара көлгө калып ийди.
Бака бойы көрүнбей калды,
Кара көли чайбалып калды.
Сары бака силкинип ийди,
Сары-Бөкө болуп тура түшти.
Эки баатыр куучындашты,
Ады-жолун угуштылар.
Боодый-Мерген сурап турат:
«Эки јаан баатырлар
Эки бака болуп алала,
Нени блаажып согуштыгар?»
Сары-Бөкө айдып турат:
«Ол кара бака эмес эмей,
Кара-Бөкө баатыр болор.
Карын, учурап келгенин јакшы,
Кара-Бөкөдөн айрып койдың.
Онын учун мынаг ары
Адаанга кирижер,
Аш-қурсакты амзажар,
Өлгөн јерде кожо өлөр,
Оскөн јерде кожо өзөр,
Антыгарлу најы.
Айнык јакшы төрөөн бололы,
Айланайын најым.
Албатыда магын болзын,
Көк-чоокыр адынды
Мен најыга сыйлап ийзен» — деди.
Боодый-Мерген баатыр
Ары көрүп ыйлап ийди,
Бери көрүп каткырып ийди:
«Айнык јакшы најыма

Адым бербеске кайткам» — деди.
Көк-чоокырдан түжүп ийди.
Сары-Бөкө колына берди.
Алаканын жайа тудуп,
«Жакшы болзын» — деген турды.
«Эрдин жолы эбирилчик,
Эбирип бирде туштажарыс» — дейле.
Эржинеге минген бойы
Элес эдип уча берди.
Боодый-Мерген көбркийек,
Кайыш армакчызын карыланган,
Кара тайга кырын көстөп,
Жою эмди базып ийди.
Калын магдайынан тер чарчаган,
Кара тайгага чыгып келзе,
Жаан тегерик сүт көл жадыры.
Алтын түктү үч кастар
Тал одойдо жүзүп жүрү.
Оны көргөн Боодый-Мерген
Алтан кулаш армакчызын
Айландыра темдеп келди.
«Меге ырыс болор болзо,
Алтын каска барып кир!
Меге ырыс болбос болзо,
Кара ташка кир!» — деп,
Армакчыны мертедеди.
Акту бойы алтам баспай,
Ак жалаңга жада түшти.
Анча-мынча болбоды,
Армакчызы кыймыктай берди.
Бажын көдүрүп, көрүп ийзе,
Алтын кастардын бирүзи
Армакчыга кирип калтыр.
Сүт көлдин үстүлө
Араайдан тартып келди.
Алтын касты тудуп алды,
Айдары жок сүүнген бойы
Айылы жаар жанып ийди.
Бойдон бойы Боодый-Мерген
Кара тайганын эдегине
Казын алганча түжүп келди.
Анча-мынча брааткажын,
Жалба жерден жалбарт эткен,
Эн жерден элберт өткен,
Кызыл-жеерен атту,
Кыл солонгы чырайлу
Бир баатыр туштай берди.
Жаба жортуп келеле,

Жалаң болгон алаканын
Жайа тудуп, туду берди
Эки баатыр жакшылашты.
Боодый-Мерген сурап турат:
«Кызыл-жеерен эржине адын
Терлеген-бурлаган,
Кызыл жараш баатыр бойун
Аштаган-суузаган
Кажы жерден келдигер?
Кажы жерге амадаган?
Ады-жолыгар кем болор?»
Алып-баатыр айдып турат:
«Кара талай жаказында жаткан
Кызыл-жеерен атту
Кызыл-Мерген мен болорым.
Жамынарга тон эледи,
Жастанарга жег эледи.
Кызыл элик туштага,
Адайын деп мен санандым,
Кыс тугайлу туштагажын,
Алайын деп мен жортконым.
Алтай үстин алты өбирдим,
Айнык баланы мен таппадым,
Арга жокто меке жок,
Айылыма жанып браадым.
Слердин ады-жолыгар кем,
Жери-журтыгар кайда болор?»
Боодый-Мерген айдып турат:
«Кара тайганын колтугында,
Кара суунын жаказында
Жаткан журтым ондо болор.
Ак-чоокыр атту жүрер
Боодый-Мерген мен болорым.
Боодый-Коо сыйыным бар,
Сок жангыскан эрикчил,
Ого кожо эш болзын деп,
Кара тайга бажында
Сүт көлдө жүзүп жүргөн
Алтын касты тудуп алдым,
Айылым жаар апараадым»
«Айланайын Боодый-Мерген,
Өлгөн жерде кожо өлбөли,
Оскөн жерде кожо өзбөли,
Антыгарлу нажы болоолу,
Алтын казын меге берсен.
Жүс үүр кой берейин,
Жүгүрүк жакшы ат сыйлайын».
Боодый-Мерген сананып турды:

«Чындап та айткажын,
Алтын кастан не болор?
Јүс үүр кой алзам,
Јүгүрүк јакшы ат алзам,
Артык болор эмес пе?» — деп,
Арт-учында јөпсинип ийди.
Кызай-Мерген баатырга
Алтын касты берип ийди.
Кызыл тили жылбындаган
Кызай-Мерген айдып турат:
«Эки күнөң өткүрбезим,
Јүс үүр койлорым
Мал турган тебеенде болор,
Јүгүрүк ат чакында турар» —
Алтын касты койынына сукты,
Ары көрүп јелип ийди.
Боодый-Мерген јана басты:
«Алтын касты берип те ийзем,
База барзам. тудуп аларым.
Јүгүрүк атка минип јүрзем,
Јүс үүр койлу болзом,
Байып калар болбозым ба?» —
Боодый-Мерген онойдо сананып,
Айылы-јуртына јанып келди.
Таш өргөөнүн каалгазын
Ача тартып кирип келди.
Боодый-Коо сыйынызынын
Толонодый кызыл чырайы
Тос кубалындый кугарып калтыр,
Јес кабагы жемирилген,
Јерге көргөн көзин
Өрө көрбөй отурат.
Боодый-Мерген јоруктаганын
Эге-төгө* куучындады,
Бир де сөсти јажырбады.
Оны уккан Боодый-Коо
Аказына адыла берди:
«Санаан јүрер бажында
Салам кирип калган ба?
Мее јүрер бажында
Мекин кирип калган ба?
Эки бака согужарда,
Ортозына не кирдин?
Қара баканы — Қара-Бөкөнни
Қамчыбыла не соктын?
Ыра-чакты сен баштадың.

*Эге-төгө — учына јетире.

Қара-Бөкө каныркап барган,
Қачан бирде јуулап келер.
Тебеенге чак түжер,
Тергеелү јуртын
Чаксырап јадар.
Онон ары сен аамай,
Көк-чоокыр адынды
Сары-Бөкөгө не бердин?
Аттан артып калала,
Јайу басканын јакшы ба?
Онон ары сен кулугур,
Алтын касты тудуп алала,
Қызай-Мергенге не бердин?
Ол алтын кастар
Тенеди-Кааннын үч кызы,
Оны канайып ондободын?
Ол тудуп алган алтын кас
Очы кызы болгон.
Онын ла сенин от-коногын
Бирге јайалып калган болгон.
Қайкал баатыр болорында,
Оны канайып ондободын?
Бүгүн ле ойто бар,
Алтын касты ойто ал.
Слер экү эр јажына
Салым-јүрүм јаныс болуп,
Арба чылап, тиш саргарганча,
Қойон чылап, баш кажайганча,
Јуртап јадар јанду болгон».
Боодый-Мерген јаны ондонды.
Сол качарын сойо тырманды,
Он качарын ойо тырманды:
«Қалак-кокий! Барадым!
Қайран көөркийимди өкеледим» —
Боодый-Мерген туруп чыкты,
Қара талай белтири јаар
Қазаладып јүгүрип ийди.
Анча-мынча барганда,
Тил билишпес јон көрүнди,
Түк танышпас мал көрүнди.
«Кемнин јоны?» — дегежин,
«Қызай-Мергеннин јоны» — дешти.
«Кемнин малы?» — дегежин,
«Қызай-Мергеннин малы» — дешти.
Онон ары барып јатса,
Алты толукту таш өргөө,
Алты үйелү таш чакы турат.

Ай-карадан* жалтанбады,
Адар октон коркыбады.
Каалганы кайра ачып,
Боодый-Мерген кирип келди.
Кызай-Мерген көрүнбеди.
Төр бажында жангыртыктап
Алтын кас учуп түшти.
Алдына келип силкинип ийди.
Кас кеби уштыла берди.
Эртен чыккан күннең жарык,
Эңир чыккан айдаң жаркын,
Көб кара кабакту,
Көрнөө алышкан көстү,
Алтын-мөңүн абакай кыс
Айдары жок тура түшти.
Оны көргөн Боодый-Мерген
Куу чылап кыйгырып ийди,
Кулун чылап киштеп ийди,
Алтын-мөңүн абакай кысты
Он колынаң ала койды,
Он жаагынаң окшой берди.
«Айланайын көөркийим,
Алар эжимди мен билбедим.
Ак санаалу сен баланы
Акту бойым таныбадым,
Бир жаманымды таштаган,
Кожо жанып бараалы,
Конок-жүрүмди журтайлы».
Алтын кас айдып турат:
«Кас кебимди мен чечпедим,
Кап-жангыртыктың үстүңдө кондым.
Кызай-Мерген байа атанган.
Жүс тажуур аракыны
Бир тажуурга таптап урган,
Жүс ириктиң семис эдин
Бир ирикке ол таптаган,
Жүс үүр кой айдаган,
Жүгүрүк жакшы ат жединген,
Сеге сый апарбай кайтты.
Оны түптөп сен жибей,
Нени бедреп желдин?» — деди.
Боодый-Мерген чөгөдөй берди,
Бойы жайнап сөстөй берди:
«Айланайын абакайым,
Ачынбазан, тарынбазан,
Айтканыңды мен угайын,
Алкыжыңды мен тындайын.

*Ай-кара — жаа.

Ээрлү ат сүрнүгетен,
Эр кижиге энделетен,
Ат-эржине сүрнүгетен,
Ал санаазы чайбалатан —
Андый жанду неме эмей.
Кандый да неме болгон болзо,
Калганчызы болуп калзын,
Кайран көөркий-алтын казым,
Кашпай «кожо жанаалык» — деди.
Абакай кыс айдып турат:
«Бүгүн ондоноп келбеген болзон,
Мен учуп жанар эдим.
Боодый-Мерген ле Кызай-Мерген
Жерди тырмап артар эди.
Эки баатырдың көстөрине
Мен катап көрүнбес эдим.
Же кайдар база,
Бир жаманыңды таштайын.
Айыл-журтыңа жана бер.
Мен мынаң учуп барайын.
Сүт көлдөн тудуп ал» — деди.
Оны уккан Боодый-Мергеннин
Ожин-төнмөги изий берди,
Окпө-жүреги сүүнген турды.
Таш өргөдөн чыга басты,
Талтаң кайнап жанып ийди.
Айылына једип келзе,
Жүс үүр койлор
Тебееде отоп жүрү.
Жүгүрүк, жакшы кара ат
Ат-чакыда айланган турды.
Айылына кирип келзе,
Кызыл тажуурда аракылу
Кызай-Мерген мында отурды.
Боодый-Мерген айдып турат:
«Кыс азырап сатпагам,
Кызыл тажуурды не экелген?
Аракыңды артынып алып,
Мал-кужыңды айдап алып,
Эржине адың јединип алып,
Јери-журтыңа јан» — деди.
Оны уккан Кызай-Мерген
Алан-телен кайкай берди,
Айдар сөзін таппай калды.
Ал-санаазы кунуңкылыду
Арт-учында чыгып јанды.
Айыл-журтына једип келди.
Алтын касты тударга

Ары-бери жүгүрип турды.
Алтын кас туттырбай,
Ары учат, бери учат,
Арт-учында чокөдип айдат:
«Санаам жеткен көөркийим бар,
Сары торко чачактый.
Санаам жетпеген сен, багай,
Сайланып калган чириктий.
Күүним жеткен көөркийим бар,
Күрөң торко чачактый,
Күүним жетпеген сен, кулугур,
Күлдөнип калган чириктий»—
Жүзүн-жүүр айткылайла,
Алтын кас токунабай,
Айыл тунүгинен учуп чыкты,
Кызай-Мерген жастыра тутты.
Эжик ачып чыгып келзе,
Көк теңеринин түбин көстөп,
Алтын кас учуп браатты.
Кызай-Мергеннин санаазына
Ай карануй түже берди.
Сол качарын сойо тартынып,
Оң качарын ойо тартынып,
Калак-сыгытту артып калды.

* * *

Боодый-Мерген туруп келди,
Алтан кулаш кайыжын алды.
Карызына жылдырып ийеле,
Кара тайганын кырын көстөп,
Кара жойу базым ийди.
Как мандайы терлеген-бурлаган,
Кара тайгага чыгып келди.
Сүт көлди көрүп турза,
Согон октый сок жагыскан
Бир кас жүзүп жүрү
Армакчызын ала койды,
Темдей тудуп таштап ийди.
Ол жерине жада түшти.
Колдо туткан армакчызы
Кыймыктанып жадат.
Баш көдүрип, көрүп ийзе.
Алтын кастын белине
Кайыш армакчы кирип калтыр.
Араайдан тартып алды,
Алаканына касты отургузып алды,
Айылы жаар жанып ийди.

Кара тайганын эдегине
Казаладып түжүп келди.
База ла Сары-Бөкө туштады.
Антыгарлу најылар
Жакшылашкан, куучындашкан.
Озогызын ойгорткон турдылар.
Онын кийининде Сары-Бөкө
Айылына кычырып, айдып турат:
«Айланайын антыгарлу најым,
Бистин айылга айылдап барзан,
Бистин күндүни көрүп барзан,
Кандый жакшы болор эди».
Боодый-Мерген жөпсинип ийди,
Сары-Бөкөгө айылдап келди.
Сары-Бөкө баатыр
Жылып болбос жылмай семисти,
Базып болбос байтак семисти
Экелдирип жыга сокты,
Алтын табак ичинде
Казы-карта жайрай берди,
Боодый-Мергеннин алдына
Кызыл тажуур тура берди.
Эки чөчөйдөн ичкиледи,
Эреен-тереен калай берди.
Эт семизин жигиледи,
Жамажайдаг үс акты.
Ажанып божогон кийининде.
Анча-мынча отурганда,
Боодый-Мергеннин жеринен
Мындый табыш угулып келди:
«Кара-Бөкө келеле,
Ас малды айдай бертир,
Таш өргөңни оодып койтыр.
Боодый-Кооны апартыр...»
Оны уккан Боодый-Мерген
Ожин-төңмөк изил чыкты,
Окпө-жүрөк көдүриле берди:
«Базынбасты ол базынзын,
Очөбөсти ол өчөзин!
Уурчы-жулкуш тагманы
Эрдең артык эр болзо,
Как мандайын чийерим,
Мени не сажыбаган?
Ээзи жок мал айдаган,
Эри жок эш тапкан
Эрлик-бийдин элчизине
Эртең мен жедерим» — деп,
Эрлү бүткөн Боодый-Мерген

Калжуурып чыкпай канайтты.
Сары-Бөкө айдып турат:
«Акыр, акыр, најым,
Айтканымды тындап уксаң,
Айыл-журтка баргалакта
Алтын-Кас көөркийинди
Бажын тарап тойлоп ийзег.
Айыл-журтын тудуп береле,
Онын кийининде атанзан» — деди.
Боодый-Мерген сананып турза,
Чындап та ондый эмтир.
Алып келген баланы
Ажка таштаарга жарабас.
Найзынын жөбин угат.
Эки баатыр өмөлөшти,
Үч күннен өткүрбеди.
Таш өргөөни тудуп ийди.
Сары-Бөкө мал берди.
Базып болбос семистен
Бир тогусты сойдылар.
Жылып болбос жылмай семистен
Эки тогусты жыктылар.
Жүс тажуур аракы аскан,
Жүзүн-жүүр аш жазаган,
Жыргалду той башталды.
Жарды жалбак бөкөлөр
Күрешкилеп тургулады.
Эрди жука чечендер
Сөс блаажып чечеркешти.
Ок адатан солоондор
Танга адып маргыжат.
Ат жакшызын талдап алып,
Жарыш эдип тургулайт.
Аш-курсак элдем жадат.
Кул кижиге кулагы
Кызарганча семирди.
Кулбар ийттер куйругу
Чычайганча семирди.
Жети күнге жыргал болды.
Жууктагы жаткан улус
Айына жириин алып жанат.
Ыраактагы жаткан улус
Жылга жириин алып жанат.
Бир күн эртен тура
Боодый-Мерген айдат:
«Айланайын Алтын-Кас эжим,
Айыл-журтым турган жерди
Барып көрүп келедим» — деди.

Алтан кулаш армакчызын
Карызына жылдырып ийди.
Айылынан чыгып базып ийди.
Жери-журтына једип келзе,
Мал турган тебеезинде
Баргаа өлөң өзүп калтыр,
Таш өргөөзин чачып койтыр,
Талкан күли артып калтыр.
Талкан күлди казып ийзе,
Бир ириктин эди чыкты,
Бир тажуур аракы чыкты,
Бир бичик жадыры.
Боодый-Мерген баатыр
Ириктин эдин челдеп јиди,
Аракызын амзап ичти,
Бичигин кычырып отурды.
Боодый-Коо сыйыны бичип јат:
«Айланайын акам сен,
Тар карында кожо јаткан,
Тату эмчекти кожо эмген
Акалу ла сыйынду болуп
Экү өскөн эдибис.
Акта јаткан жыланнын
Куйругына сен бастын.
Арга јокто меке јок,
Албан-олјого барып јадым.
Мени некеп сен келбе,
Менин адым сен адаба.
Өлбөс бойым өлтөйимле,
Оч некеп сен атанба,
Кара-Бөкө казыр баатыр,
Эрлик-бийден јайалыптыр,
Кыйылып өлөр тыны јок,
Кызарып агар каны јок,
Обызынду* кижиге дежет».
Боодый-Мерген кычырала,
Арга-сүмезин таппай барды,
Кирбик төзин јаш алдады,
Киндик төзин кир алдады.
«Јангыс сыйынымды некебезем,
Улус јаман айдар туру.
Эр өлбөскө эрјине беди.
Ат өлбөскө алтын беди?
Јеткер-өлүм јенген тушта
Јен јастанып жыгылгайм.
Ак-боро эрјине адым

* Обызынду — јаан ийделү.

Жал жастанып жыгылгайла.
Кара-Бөкөннің калың жүзін
Карап көрбөйинче калбазым» —
деди.

Жууга-чакка минетен
Ак-чоокыр кайда на деп,
Алтан кулаш армакчызын
Айлана тудуп мергедеди.
Еги конок жерге барып,
Ак-чоокырдың мойынына
Кайыш армакчы кирген эмтир.
Армакчыны тартып келди,
Ак-чоокыры жедип келди.
Жайдакка минип алды,
Жаңы журтына жанып келди.
Алтын-Кас абакайына айтты:
«Калың мандайлу Кара-Бөкө
Азыраган малымды айдай бертир,
Алкы-жөбжөмди коштой бертир.
Казан-айактың сыныгы жок,
Какпыр-чикпир неме де жок.
Жаңыс сыйынымды олжолоп
апартыр.

Кара бажым эзен тушта,
Калжу күчим бар тушта
Кара-Бөкөннің жүзін көрбөйинче
Мен отурар жаңым жок» — деп,
Калганчы сөзін айдып ийди.
Ак-чоокырын ээртеп ийди,
Кат жуйагын жатанып ийди,
Темир жаазын жүктенип алды,
Окту саадак салынып ийди.
Каалгазын кайра ачты,
Ат жанына базып келди.
Ойто кайра көрүп айтты:
«Айланайын Алтын-Казым,
Айыл-журтың сакып отур,
Ачынба, кунукпа, эрикпе.
Амыр-эзен жакшы жүрзем,
Алты жылда жанарым» — деп,
Алтын-Кас абакайын
Он жаагына окшоп ийди,
Он колыла эзендешти.
Чой үзенгиге тееп чыкты,
Ат тискинин бура тартты,
Ары болуп желип ийди.
Ак-чоокыр эржине-адынын
Тепкен, тепкен жеринен

Теерменче таш чачылды,
Баскан, баскан жеринде
Балкаш оро кайнап калды.
Алтын-Кас абакайы
Ары көрүп сананарда,
Ай карыга бергендий,
Бери көрүп ийерде,
Күн карыга бергендий,
Кунукчылду артып калды,
Эки көзи суулана берди.
Эркин санаазы бүрүнкүй болды.

* * *

Ак-чоокыр атту Боодый-Мерген
Түн-түш дебей, чөйилте берди,
Жай-кыш дебей, жайылта берди.
Эргеги эле эдиски ойноды,
Элик балазы тыгдап калды.
Алаканыла амыргы ойноды,
Аң балазы угуп калды.
Жабыс, жабыс тайгаларды
Ажыра калыдып, барып жадат.
Бийик, бийик тайгаларды
Бажына тептирип, ажып жадат.
Жаан, жаан талайларды
Туйгак сокпой, кечип турат.
Огош-тегеш сууларды
Ара алтадып, кечип жүрет.
Кускун учуп учына жетпес
Куу чөлгө ол келгенде,
Куйун кептү желип турат.
Сангыскан учуп учына жетпес
Сары чөлгө ол келгенде,
Салкын кептү желип турат.
Анчалыктың бажында
Жалба жерден жалбарт эдип,
Эн жерден элберт эдип,
Ак-боро атту,
Чара аяктык көстү,
Чанкыр таштык кеберлү
Бир баатыр желип келди.
Алаканын жайа тудуп,
Боодый-Мергенге эзендешти.
Боодый-Мерген сурап турды:
«Кийик болзо түктү болор,
Кижиге болзо атту болор,
Ады-жолун кем болотон,

Кажы јерди амадаган,
Айылы-јуртын кайда?» — деди.
«Адым мениң Ак-Бөкө,
Минген адым ак-боро,
Айылым мениң ыраакта.
Слердин ады-јолыгар кем?» — деп,
Ойто кайра сурап турды.
«Мениң адым Боодый-Мерген,
Минген адым ак-чоокыр.
Јаткан јерим болгожын,
Кара тайганың колтугында.
Кара-Бөкө уйалбай,
Јуртым тоноп апарган,
Боодый-Коо сыйынымды
Албан-олјого апарган,
Оны некеп браадым» — деди.
«Акыр, акыр, јаан баатыр,
Чындап айдып туругар ба?
Ондый болзо, Боодый-Мерген,
Мен кожо барайын,
Адын буулап берейин,
Айбын угуп турайын,
Казан азып јүрейин» — деп,
Ак-Бөкө јайнап турды.
Боодый-Мерген айдып турат:
«Көксин болзо, терен болтыр,
Көзин болзо, чокту эмтир.
Кожо до барзан—кайтсын» — деди.
Анча-мынча браатканда,
Ак-Бөкө айдып турат:
«Мен озолоп барала,
Аайы-төбйин көрүп келейин» — деди.
«Арпан таппай турган болзон,
Барып, көрүп келгейин» — деп,
Боодый-Мерген каткырып турды.
Ак-Бөкө укканча да болбоды,
Алты кырлу кайыш камчы
Ат байканга ойной берди.
Турган јери бар болды,
Барган јолы јок болды.
Оноң ары барып јатса,
Боодый-Мергеннинг ак-чоокыры
Алын колын алынбады,
Кийин будын тартынбады,
Сол кулагын солый тудуп,
Јер-јенисти тындай берди,
Оң кулагын олой салып,
Тенерини тындай берди.

Боодый-Мерген түжүп келди:
«Айланайын ат-эрјинем,
Өлгөн јерде кожо өлөр,
Өскөн јерде кожо өзөр.
Эр бойымнын канадым,
Нени билип, сестин?» — деди.
Ак-чоокыры айдып турат:
«Кара-килин атту
Кара-Бөкө деген баатыр
Кара тармачы кижини эмтир.
Јети кезер јуулап келерде,
Кара-Бөкө оморды
Аракы берип тармадайла,
Койлор кабыртып койгон эмтир.
Ак-боро атту Ак-Бөкө
Адылган, ачынган барарда,
База аракыладып эзиртеле,
Чарлар кабыртып койгон эмтир.
Эмди сен барзан, кыйыш јоктон
База ондый болорын.
Бис онојдо этпейлик,
Онын тынын табарга,
Арга-сүмени бедрейлик.
Карлагаш болуп кубулала,
Кайып, учуп барайын,
Айалгазын көрбйин,
Анан ойто келерим.
Сен дезе мында артпа,
Кара тайганың бажына чык.
Ары-бери көрүп отур» — деди.
Ак-чоокыр силкинип ийди,
Карлагаш кушкаш болуп ийди.
Куркун канат кымыј тудуп,
Ары болуп учуп барды.
Карлагаштарла кожо учуп,
Кара-Бөкөннинг тунүгине келди.
Канча-канча карлагаштар
Чуркуражып, кожондодылар.
Карлагаштан башка
Карлагаш барын
Кара-Бөкө сеспей салды.
Боодый-Коо сезип ийди.
«Јүрегим мениң не чочыйт,
Јуу-чак түжетен бе?
Јүзим мениң не изийт,
Оору-јобол базатан ба?»
Кара-Бөкө угуп ийди,
Карсылдада каткырарда,

Кара жылым көчкөлөй берди:
«Боодый-Мерген акам келер деп,
Байла иженип отурун ба?
Э-э-э, калак, көөркийим,
Боодый-Мерген ле Кызай-Мерген
Алтын-Кас касты блаажып,
Экү өлүжип калган эди.
Ондый санаа темей болор.
Менин жакамнаг једип тудар
Эр энезинен чыккалак эмей.
Эрлик менин таадам болор,
Јети сокор бөкөлөр
Менин таайым болор» — деди.
Оны уккан карлагаш
Ойто учуп једип келди.
Не болгонун айдып берди.
Эн учында мынайда айтты:
«Эмди ле экү бараалы.
Алты азулу јер тамыны
Туй бөктөл койоолы.
Онын кийининде бис экүге
Бир арга табылар» — деди.
Оны уккан Боодый-Мерген
Чой үзенгиге тееп чыкты,
Түрген-түкей јелип ийди.
Јер-тамыга једип келди,
Жылым ташты кодорып алып,
Јер-тамыны туй бөктөди.
Кара межел тууны кодорып,
Јер-тамыны бүркеп койды.
Ойто јана јелип ийди.
Ак-чоокыр ат-эрјине
Карлагаш болуп база жубулды
Кара-Бөкөннүн түнүгинде
Чуркураган отурды.
Кара-Бөкө сеспеди,
Боодый-Коо сезип койды.
Кара-Бөкөгө айдып турат:
«Јүрегим не чочыйт,
Орө-төмөн тыкталат?
Ару сынным уур болды
Уул бала болор ошкош.
Кер-мар уул чыккажын,
Тынын кайда сугарыс?» — деп,
Араайдан сурап ийди.
Кара-Бөкө айдып турат:
«Уул чыгып келгежин,
Мете јаан ырыс болор.

Мен онын тынын
Бойымнын тынымла кожорым.
Менин тыным айда эмей,
Айдын ак толуны болзо,
Алтын жибек айдан түжер,
Менин тыным ол болор.
Тынду неме оны сеспес,
Тырмакту неме оны билбес».
Кара карлагаш упуп алды,
Онон ары уча берди.
Боодый-Мергенге келип айтты.
Айдын толуны болорун
Боодый-Мерген сакый берди.
Ак толуны болгон тушта
Јаан тайга ары јанынаг
Ай жаркындалып чыгып келди,
Алтын жибек чөйилип,
Јерге јеткенин көрүп ийди.
Темир јаазын тартып алды,
Темир оғын јаба тутты,
Эр санаазын тын сананып,
Алтын жибекти адып ийди.
Ок бажынаг от чөйилди,
Эргек төстөнг ыш јайылды,
Алтын жибекти тал ортозынаг
Узе адып ийбей кайтты.
Ак-чоокыр адына минди,
Баатыр кыйгызын кыйгырып ийди,
Кара-Бөкөннүн јуртын көстөп,
Учкан куштың мантадып ийди.
Мал жаказына кирип келзе,
Јети кезер кой кабырат.
Онон ары барып јатса,
Ак-боро атту Ак-Бөкө
Чар кабырып мында јүрди.
Кара болот үлдүзин
Кары бойго ол жылдырган.
Кара-Бөкөннүн эжигине
Салкын көптү јелип келди:
«Ээзи јок мал айдаган,
Эри јок эш тапкан.
Как мандайы уйалып билбес
Кара-Бөкө, бери чык!» — деп,
Тенеридий күзүрт этти,
Темир ошкош шагырт этти.
Кара-Бөкө чыгып келеде,
Карсылдада каткырып ийди,
Кара туулар көчкөлөди:

«Сакып тургам Боодый-Мерген,
Кайным једип келген беги?
Акыр, акыр, ака кайным,
Неге калжуурып туругар?
Аттаң не слер түшпес,
Айылга не слер кирбес,
Айрак-чеген не ичпес,
Аш-курсактан не амзабас,
Сагышта јаман ол болды не,
Сабада ненин јаманы бар?
Арајандап, амырап алала,
Онын кийининде күрешкейс.
Оч некеп келген болзон.
Олгөн сөбгин мында калар.
Он сананып келген болзон,
Төргө барып отургайың» — деди.
Боодый-Мерген калтырашты:
«Кара-килин эрјине-адын
Јал јастанып јадар јанду,
Кара-Бөкө баатыр бойың
Јен јастанып јадар јанду,
Оштүнин айылына мен кирбезим» —
деп,

Камчызыла туда берди,
Как мандайың јара сокты.
Кара-Бөкө алгырып ийди,
Боодый-Мергенди јайа тартты.
Јака бойдон тудуштылар,
Јарын бойдон кабыштылар.
Мерген, мерген күрештилер,
Меке-теге тудуштылар.
Анча-мынча болбоды,
Кара-Бөкө баатыр
Јер тайанары көптөй берди,
Эр тудары астай берди.
Боодый-Мерген баатырдын
Баскан буды темир казык,
Туткан колы темир капкы.
Калың эди јангы изиди,
Как мандайың јангы терледди,
Кара-Бөкөни көдүрүп чыкты,
Кара јерге кийдире сокты,
Кабыргазын кайра тепти,
Омыртказын ойо тепти.
Аккан каны талай болды,
Ару сөбги тайга болды.
«Қоркушту бөкө баатыр дешкен,
Эт изиирге јетпеди» — деп,

Айдып турганча,
Сокор-Кара баатыр
Ачу-корон кыйгырып келди:
«Эр өлтүрүп эремжиген,
Ат өлтүрүп амтажыган
Боодый-Мерген кайда?
Менин колыма туттыгыгар!»
Боодый-Мерген базып келди:
«Монус кезер мен» — деди.
Јака туштан барып тутты,
Тартыш-күреш боло берди.
Ага-бого јетирбеди,
Кара-Сокор баатырды,
Кабыргазын кайра басты,
Омыртказын оодо тутты.
«База кийининде бар ба?» — деп,
Боодый-Мерген кыйгырып ийди.
«Тон алдынан эр чыгар,
Токум алдынан ат чыгар,
Сеге соот болор болбой» — деп.
Тонкур кара буказынан
Тарданак-Бөкө түжүп келди.
Карсылдада каткырып ийди,
Кайа таштар көчкөбөй берди.
Боодый-Мергенди туткан бойынча,
Неме-де этпеди,
Кара јерге јапшыра басты,
Эки колына тере кижен,
Эки будына темир кижен
Эм болгожын сутуп ийди.
Алтан кулаш јер тамыга
Боодый-Мергенди салып ийди.
Кара межеликти үзе тартып,
Јер тамыны бөктөп койды.
Ак-чоокыр эрјине ат
Эки көзи јаштала берген,
Ал-санаазы чыга берген,
Ак-Бөкөгө једип келди:
«Эр кажы сынды,
Эр көркий өлди» — деди.
Ак-Бөкө јангы ондонды,
Кабырган чарларын чачып ийди,
Тарданак-Бөкөгө једип келди.
Јака бойдон ала койды,
Јарын бойдон тудуп јүрди.
Анча-мынча болбоды,
Тарданак-Бөкө баатыр
Ак-Бөкөни көдүрүп чыкты,

Јерге согул, минип алды.
 Тескери тере киженди
 Бектеп сужкан жүрди,
 Оңооры темир киженди
 База жазап сужкан турды.
 Анчалыктын бажында
 Жүс кижинин кыйгызы угулды,
 Жүс аттын тибирти угулды.
 Жалба жерден жалбарт этти,
 Эң жерден элберт этти,
 Темир-боро атту болтыр,
 Бир уулчак учуп келди.
 Тардана-Бөкө баатырга
 Ат үстүнөн чурап келди:
 «Адан берген артыгы бар ба?
 Энең берген эскизи бар ба?
 Боодый-Мерген адамды
 Ненин учун өлтүрдүң?
 Ак-Бөкө жестемди
 Ненин учун кыйнадың?
 Уйалатан маңдайың жок,
 Уладайтан жүзүң жок!» —
 Жалбак бүткөн жүзине
 Жаба түкүрип ийди.
 «Акыр, акыр, уулчак,
 Ара чыккан танма сен,
 Бийт-сиркеге түңгөй, танма,
 Неге калжуурып туруң?
 Олгөлөктөн озо, кулугур,
 Ады-жолуң айдып бер?»
 Жаш уулчак айдып турат:
 «Адам менин Боодый-Мерген,
 Энең менин Алтын-Кас,
 Адым менин Темир-Бизе,
 Адамның адаанын алып
 Соғужарга келгем» — деди.
 Тардана-Бөкө баатыр
 Карсыдада каткырып ийди,
 Шооткон айас уулчакка айтты:
 «Катангыны сыккан чылап,
 Былча тудуп ийерим».
 Уулчакты ала койды,
 Ат үстүнөн жайа гартты.
 Эки колго былча тутты,
 Уулчак десе былчылбады.
 Көдүреле, жерге сокты,
 Уулчак десе өрө турды.
 Курмаадан жедип тутты,

Тарданак-Бөкө баатыр
Чыныржап тудуп көдүрди,
Кайа-ташка арта сокты,
Темир-Бизе өзүп чыкты,
Кур-көгүстен жедип тутты.
Күрөш, тартыш тыгый берди.
Жети күнге тудуштылар,
Жерге неме түшпеди,
Тогуз күнге тартыштылар,
Тобракка неме түшпеди.
Анчалыктын бажында
Тарданак-Бөкө баатыр
Жер тайанары көптөй берди,
Эр тудары астай берди.
Темир-Бизе баатырдын
Каж мандайы терлеп келди,
Калын эди изип келди.
Уйадаган баатырды
Кол бажына көдүрүп келди,
Кайа-ташка арта сокты.
Жети жерден үзүлө берди,
Эди-каны танманын
Жер сайын чачылган,
Куш тиштенип алала,
Тенери жаар учуп турат,
Курт тиштенип алала.
Жерди үйтөп кирип жадат.
Темир-Бизе баатыр
Адазынын сөөгине базып келет,
Кара межеликти кодоро тартты,
Адазын жерден алып чыкты.
Өзөк каны сооп калтыр,
Окпө-жүрөк өчүп калтыр.
Ак кемирчек кийиске салып,
Ары-бери жайкап ийди,
Боодый-Мерген адазы
Өрө өңдөйүп турбады,
Жангыс ла Ак-Бөкөнү
Киженин чечип, айрып алды.
Боодый-Коо эжези
Кыйгырганча жүгүрүп келди,
Темир-Бизени кучактап алды.
Эки көстөн жаш төгүлди,
Эрин бойдон суу төгүлди:
«Көзибистин чогы болдын,
Көксибистин каны болдым,
Өчкөн отты сен камыстын,
Өлгөн мени сен тиргистин» —

Калактап, сыктап отурды.
Темир-Бизе баатыр
Адазынын сөөгүн
Айылы жаар аткарып ийди.
Кой кабырып, ыйлап жүрген
Јети кезерди кычырып алды:
«Айылы-јуртыгарга јаныгар!» —

деди.

Јети кезер сүүндилер,
Јерге јетире бажырдылар:
«Казыр күлүкти базып койдың,
Кату шырадан бисти айрыдың,
Ай ла күн сеге чалызын,
Алжыш-быйан сеге болзын,
Јакагнаң баатыр тутпазын,
Јардыңнаң кезер тутпазын.
Адаанга бис кирижер,
Антыгарлу најы болоолы,
Өлгөн јерде кожо өлбөликтер» —

деп,

Јети кезер айдыштылар,
Эзендежип, јакшылажып,
Јери-јуртына јангылады.
Темир-Бизе јортуп барып,
Кара-Бөкөннің малынаң
Бир де мал албады,
Кажат болгон јобжозинег
Бир де неме албады.
Бойының немезин танып алды,
Бойының малын айдап алды.
Јери-јуртына јанып ийди.
Ак-Бөкө лө Боодый-Коо
Ак малды айдап алган,
Арт-кийининег јорткылады.
Эптү-јөптү эрмектежет,
Эк-јаактаң окшошкылайт.
Эш-нөкөр болуп јадар
Эрмек-куучын болуп турды.
Јажына јакшы јуртап јадар
Айылду-јуртту болор дешти.
Темир-Бизе јанып келеле,
Адазынын сөөгүн апарып,
Кара тайга колтугында
Јакшы јазап јууп койды.
Айлар, күндер өткөн тушта,
Ару јыл болгон тушта
Ак-боро атту Ак-Бөкө,
Јүс ириктинг семис эдин

Бир ирикке таптап алган,
Јүс тажуур аракы азып,
Бир тажуурга уруп алган,
Боодый-Кооны кудалап келди.
Тапкан-тутканын алганча,
Таш өргөөгө кирип келди,
От аякта чөгөдөй берди.
Тили болзо, куда болды,
Тизези болзо, кудагай болды.
Боодый-Коо јобин берди,
Алтын-Кас јарадып укты,
Темир-Бизе күүндү болды.
Јети күнге той болды,
Јетире јакшы јыргал болды.
Келген төрөөн таркай берди.
Ак-Бөкө лө Боодый-Коо
Айылга-јуртка јанар дешти.
Ат экелип эртедилер.
Алтын-Кас јенгези
Алтын кайырчак ичинен
Ай билдирлү тон чыгарды,
Түлкү бычкак бөрүк алды,
Солонгый чегедек алды,
Кызыл булгайры маак алды,
Боодый-Кооны септеди.
Атка чыгып минер тушта
Алтын-Кас алкап айтты:
«Таш таштаган јерде
Јадар јанду,
Бала барган јуртта
Јуртаар јанду.
Арба чылап тиш саргарзын,
Куу чылап баш кажайзын,
Алын јанда эдегерди
Бала-барка тепсеп өссин,
Кийин јанда эдегерди
Мал-кужын тепсезин» — деди.
Ак-Бөкө лө Боодый-Коо
Јакшылажып, ары јортты.

* * *

Таңдакталып таң жарыды,
Тамырланып күн чыкты.
Алтын-Кас энезине
Темир-Бизе уулы айтты:
«Јамынарга тон эледи,
Јастанарга јен эледи,

Эш-нөкөрдү бедреп,
Мен барар күүним бар.
Кажы жерди көстөйүн?
Кандый кысты алайын?»
Алтын-Кас энези айдып турат:
«Сен алатан жакшы бала
Жер-тегери бириккенінде
Күн-Каанның кызы
Күмүш-Тана бала болор.
Эр жажына журтайган
От-коногын ондо болор,
Ол баланы болгожын,
Кызыл-жеерен атту
Кынару кудалап туру.
Күмүш-Тана бала
Кынаруга барар күүни жок.
Онон до башка күлүктөр
Амадап турганы бар.
Онын учун Күн-Каан
Уч маргаан өткүрүп жат.
Оны акалаган кижини
Күмүш-Тананы алар туру.
Эмеш аыктанып жүр.
Аракыны көп ичпе,
Адагнын адын артатпа!» —
Темир-Бизе баатыр
Темир-бороны өөртеди.
Кат куйагын катанды,
Калын чүмин чүмденди.
Айылдан чыгып атанып тура.
Жети үйелү жес окты
Ат чакыга кадай атты:
«Мен өлүп калсам,
Жес огым карарып калар,
Амыр, жакшы жүрзөм,
Аткан менин бу огым
От чылап күйүп жадар». —
Снойдо айткан соңында
Ат тискинин бура тартты,
Анан ары желип ийди.
Түн-түш дебей,
Түргөн желди,
Жай-кыш дебей,
Жайым желди.
Шуурганду тайга ашты,
Шуурмакту суулар кечти,
Сангыскан учуп учына жетпес
Сары чөлгө жедип келди.

Онон ары барып жатса,
Жети башту Желбеген өбөгөн,
Көк буказын минип алган,
Жайраң кайнап барып жадат
Бир бажыла кожондойт,
Бир бажыла кайлап турат,
Бир бажыла шоор ойнойт...
Темир-Бизе жедип келди,
Амыр-жакшыны угуштылар.
«Кажы жерди көстөгөнигер?
Кандый амадулу браадыгар?» —
Темир-Бизе онон сурады.
Жети бажы жайраң түжүп,
Желбеген монус айдып турат:
«Күн-каанның кызына —
Күмүш-Тана балага
Куда түжер, той болор.
Алып-баатырлар маргаан эдер,
Ат жакшызы жарыш эдер,
Маргаанга туружарга
Барып жадым — деген турды.
Слер кайда браатканыгар?
Кандый амадулу болгоныгар?» —
деди.

Темир-Бизе айдып турат:
«Мен база тойго браадым,
Торсык-томык эт челдеерге,
Толо аяк көчө ичерге
Амадулу болгом» — деди.
Темир-Бизе онон ары
Тогус тайга ажа берди,
Тогус талай кече берди.
Онон ары барып жатса,
Күн-чоокыр мал көрүнди,
Күлөр өндү жон көрүнди.
«Кемнин малы-жоны?» — дегежин,
«Күн-чоокыр токшын атту
Күн-Каанның малы-жоны» — дежет,
Онон ары көрүп турза,
Күн-Каанның өргөбзи
Күнге жалтырт эткен турды.
Кара агаштый жон жуулган,
Локту-гойу улус келген.
Таар тоны талбан эткен,
Чирик ээри кызырт эткен,
Шылбар колон шылырт түшкен,
Тастаракайлар мында жүрет.
Уч үйелү ат чакыда

Кызыл-жеерен ат турат.
Сол кулагыла болгожын,
Көк булутты чийе тартат,
Он кулагыла болгожын,
Ак булутты чийе тартат.
Темир-Бизе јелип келди.
Алты алып адын алды,
Кызыл-жееренге коштой буулады,
Темир-боро бийик турды.
Јети кезер јеннен тутты,
Күмүш өргөөгө алып кирди.
Темир-Бизе баатыр
Јети јакшынын алдыма басты,
Јети јаманнын кийиниле басты,
Кынарунын алдыла басты,
Күн-Кааннын јанына отурды.
Күн-Каан сурап турат:
«Кандый баатыр болгоныгар?
Кайдаар ууланып браадыгар?
Сузуп ичер сууг кайда?
Суна баскан тайган кайда?»
Темир-Бизе каруу берет:
«Менин тайгам кара тайга,
Менин суум кара суу,
Темир-боро атту
Темир-Бизе мен болорым.
Кызыл өлик туштагажын,
Адайын деп јортконым,
Кыс тугайы* туштаза,
Сөстөйин деп жүргеним.
Тилим менин куда эди,
Тизем менин кудагай эди».
Кынарунын кызыл жүзи
Тос кубалдый боло берди.
Эки көзи соой берди,
Эрмек айтпай отура барды.
Күн-Каан айдып турат:
«Јаңыс баламды — Күмүш-Тананы
Јара кезер јаңым јок.
Уч јаан маргаан эдейин,
Кем акалап ол чыгар,
Күмүш-Тана онын болор».
Баштапкы айткан мөрөйи
Танма адатан мөрөй болды.
Танма адар јерге келерде,
Јети башту Јелбеген айдат:

*Кыс тугайы — келишкедий кыс.

«Акыр, акыр, уулдар,
Јажы јааны мен болорым,
Мен озолот ададым».
Сыра јаазын тартып алды,
Сыргалјын огын салып ийди,
Шайт этире адып ийди.
Темененин көзин јыра атты,
Темир күрекке огы кадалып калды.
Канча-канча баатыр атса,
Амадуга једип болбоды.
Эң учында адарга
Кынаруга келишти.
Кынару айдып турат:
«Айры агашка кол кыстаган,
Ал күчине иженип келген
Темир-Бизе атсын» — деди.
Темир-Бизе айдып турат:
«Озо келген ол киж
От алатан деп айдыжатан,
Озо келдин сен, баатыр,
Озо адар јанду» — деди.
Кынару кыйышпады,
Темир јаазын тартып алды,
Темир огын јаба тутты.
Темененин көзин јыра атты,
Темир күректи јара атты,
Јылым кайага огы кадалып калды.
Темир-Бизе базып келди,
Темир јаазын тартып ийди,
Темир огын јаба тутты.
Эргек төстөң ыш јайылды,
Ок бажынан от чөйилди,
Темененин көзин јыра атты,
Темир күректи јара атты,
Јылым кайаны јара атты,
Өрт-калап күйүп чыкты.
«Баштапкы мөрөй Темир-Бизенин»
— дешти.

Экинчи мөрөйди јарлап тура,
Күн-Каан мынайда айдат:
«Јер-тегеринин бириккенинде.
Алтын бүрлү бай терек бар.
Онын будагында алтын арчуул бар,
Оны кем озо једип экелер?»
Маргаанга барар алдында
Јайым аражылаш боло берди.
Темир-Бизе көөркий,
Алын јанынча бергенин

Айакла ичип турат,
Кийин жанынча бергенин
Көнөклө ичип турат.
Өрө туруп базайын дейле,
Улаага кептеле берди.
База ондонып угуп жатса,
Темир-боро киштеп жат.
Өрө туруп, чыгып келзе.
Темир-боро каргап айдат:
«Баш көдүрбес аракызак,
Маргаанга келген мандай кайда!
Узун куйрук уйда бүткен,
Уйалбас мандай сенде бүткен.
Карыш куйрук малда бүткен,
Калың мандай сенде бүткен.
Маргаанга ончо барган,
Желбеген җарганы жети конгон,
Кынару барганы эки конгон».
Темир-Бизе атка минди,
Темир-боро ичкери калыды.
Аткан октон түргөн учты,
Учкан куштаң көни барды.
Эки күнге барар жолды
Бир күнге өткөн жүрди.
Алтын бүрлү бай терекке
Көс жедерден жууктап келди,
Көк буказы көбүк ашкан,
Желбеген көкшин мында браат.
Оноң ары көрүп турза,
Кызыл-жеерен атту Кынару
Бай терекке једип браат.
Темир-боронунг байканына
Алты кырлу камчызыла
Олдоп, солдоп тудуп ийди.
База ондонып көрүп турза,
Темир-боро эрјинези
Кызыл-жееренге коштоло бертир,
Сулук кыйыш акалај бертир.
Бай теректе алтын арчуул
Ээзин-салкынга экчелген туру.
Темир-Бизе баатыр
Алтын арчуул учынан
Озо једип тутпай кайтты.
Кынару арчуулдын учынан
Јастыра тудуп артпай кайтты.
Алтын арчуулды тудунганча
Темир-Бизе учуп келди,
Күн-Каанның колына

Туттыргыскан турбай кайтты.
«Экинчи мөрөй сенин» — дешти.
Учинчи мөрөй база башталды.
Көлдин ол жанында
Ак кемирчек кийис јайды,
Ол кийистин үстүне
Күмүш-Тана бала отурды.
«Кара көлди кечире калыйла,
Күмүш-Тана баланы болгожын,
Он јаагынан окшоп ийзе,
Он тизезинен тайанып ийзе,
Калганчы мөрөй болор» — дешти.
Јети башту Јелбеген монгус
Кара межеликке чыгып келди,
Күмүш-Тана баланы
Көл кечире көрүп ийди.
«Акыр, акыр, уулдар!
Мен озо калыйдым» — деди.
Бир темденди, болбоды,
Эки темденди, болбоды.
Учинчиде калып ийди,
Јети бажы јайа басты,
Кара көлдин одойына
Көмүле бербей канайтты.
Оок-теек баатырлар
Орто јолдо чөнгүп јадат,
Арт-учында Кынару
Ижемчилү базып келет
Теке чилеп калып ийет.
Кара көлди кечире калыды
Күмүш-Тана балага
Алтам јетпей, ара түшти,
Арга-меке јок болды.
Темир-Бизе базып келди,
Бир темденип калыгырда,
Таспа чылап чөйиле берди,
Шонкор чылап шуулай берди.
Күмүш-Тана баланын
Он јаагынан окшоп ийди.
Он төгмөгине тайанып ийди,
Кулун чылап киштеп ийди.
Куу чылап кыйгырып ийди.
Колтукташкан-једектешкен,
Күмүш өргөгө базып келгиледи,
Күн-чоокыр атту Күн-Каан
Албаты-јонынын алдына
Акту сөзін айда берди:
«Уч маргаанды мен эттим,

Учүлезин Темир-Бизе алды.
 Балам Темир-Бизенин болды». —
 Жети башту Желбеген «буура»
 Көк буказына минип алды,
 Көстинг жажы көл төгүлди,
 Жери-журтына жанып ийди.
 Кан-жеерен атту Кынару
 Ай карыга бергендий,
 Ал-санаазы кунуга берди.
 Эки тизе мылтырт эткен,
 Колы-буды божой берген,
 База жанып жүре берди.
 Той-жыргал божогон.
 Ончо улус жана берди.
 Темир-Бизе айдып турат:
 «Айылымнан атанып чыкканым
 Алты жылдан ажа берди.
 Жери-журтымнан чыкканым
 Жети жылга једип калды.
 Алтайымды санадым,
 Атанып мен жанадым».
 Күн-Каан болгожын,
 Күмүш-Тана балазына
 Күн билдирлү тон кийдирди,
 Күрөң-чоокыр атка миндирди.
 Жөбжөзинен жөбжө берди,
 Малынан мал бөлиди.
 Балазын сөптөп ийди.
 Темир-Бизе ле Күмүш-Тана
 Алты айгыр мал айдаган,
 Алты котон* кой айдаган
 Атанып жанып ийдилер.
 Күн-Каан адазы ла Айан-Ару өнөзи
 Арт кийининен алкап айттылар:
 «Жүс жашты жажагар,
 Жүгүрүк атты азырагар.
 Кой ошкош семис.
 Койондый апагаш болуп,
 Арсак тиштү,
 Ак башту жажагар.
 Улдүзин тудунып,
 Журтыгарга јуу кирбезин.
 Куйругын сүректөп
 Ак малга бөрү келбезин.
 Алын јанда өдегерди
 Бала-барка тепсезин,

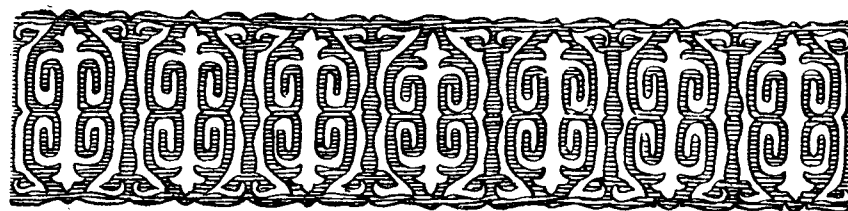
*Котон — үйр.

Кийин јанда өдегерди
 Мал јакшызы тепсезин».²³

* * *

Темир-Бизе айдып турат:
 «Алтын-Кас энем сен,
 Айтканымды тыгдап уксан,
 Той-жылгалды мен эдедим,
 Жүс ирикти сойдырадым,
 Жүс тажуур аракы астыр,
 Ак-Бөккө лө Боодый-Коого
 Элчи-быйда мен ийедим».
 Эки күннен өтпөди
 Ак-Бөккө лө Боодый-Коо
 Жүс ириктинг эдин
 Бир ирикке гаптап алган,
 Жүс тажуур аракыны
 Бир тажуурга уруп алган,
 Једип келген тургулады.
 Ас-мас төрөөндөри,
 Албаты-јон јуулып келди.
 Аксактары тайактанып келгиледи,
 Сокорлоры једектедип келгиледи.
 Јарды јалбак бөккөлөр
 Күрөш эдип жүргүледи.
 Эрди жука чечендер
 Сөс блаажып отурдылар.
 Ат јакшызы жарышта болды,
 Алып јакшызы маргаанда болды.
 Жети күнге тойлодылар.
 Той-жыргал божогон,
 Албаты-јон таркап јанды.
 Браактан келгендери,
 Жылга јиирин алып јанат,
 Јууктагы төрөөндөри
 Айга јиирин алып јанат.
 Оосту кичи алкап айдат:
 «Темир-Бизе, Күмүш-Тана,
 Эптү, јакшы журтагар.
 Арба тиштер саргарып
 Бүүлезине јеткенче,
 Бала-барканы азырап,
 Мал-жушты өскүрүп,
 Аш-курсакту журтагар.
 Темир-Бизе баатыр сенин
 Јаканнан кезер тутпазын,
 Јардыннан алып тутпазын.

Тергеенге жуу келбезин,
 Тебеенге чак түшпезин...»
 Ак-Бөккө лө Боодый-Коо
 Тогус конок тойлоп алып,
 База атанып жангылады.
 Темир-Бизе ле Күмүш-Тана
 Жайда, кышта бүри түшпес,
 Жаш агашту Алтайында,
 Эдил күүк үн серибес,
 Жаш агашту Алтайында,
 Одорлуга малын салган,
 Одындуга бойы турган.
 Мөш агаштың бүриндий
 Жалбарт түшкен бойлоры,
 Мөңүн-алтын суузындый,
 Жалтарт эткен бойлоры
 Амыр-энчү журтай берди.

КАН-ШҮЛҮТИ

Жер киндиги Алтайда,
 Жети туунын белтиринде
 Жерден казып айыл эткен,
 Сары туулак төжөктү,
 Жеерен туулак жастыкту,
 Эжик алды эки сары ийттү,
 Барбак кайың төзинде
 Жети сары эчкилү
 Эмеген, өбөгөн экү
 Журтап жадат.
 Эмегени жерге базып,
 Кандык-саргай экелип,
 Жети сары эчкизин саап алып,
 Жарык казанына кайнадып,
 Жазап туруп аш эдет.
 Тудангаш өбөгөн айа тартып,
 Ан-куштан өлтүрүп,
 Суунын балыгын тудуп,
 Алтайын алкап турат:
 «Аштаганды азыраган,
 Арыганды семирткен,
 Ажы-тузы түгенбес Алтайыс»²⁴—деп
 Мүргүп айдат.
 Канча жылга журтап келди,
 Карыыр жажы једе берди,
 Катан сөөги божой берди.
 Эмеген, өбөгөн экү
 Комудажып айдар болды:
 «Сөзибис угар кызыбыс жок,

Сөөгис тудар уулыбыс жок,
Эки бойыс карыдыс».
Бир күн Туданаш өбөгөн
Айа-тузагын көрөргө барды.
Эмегени үйде артып,
Жети сары эчкизин саап алып,
Эки чачын жазып ийеле,
Барбак кайың төзине
Ак сүт чачып, ыйлап отурды.
«Сөзибисти угар кызыбыс жок,
Сөөгис тудар уулыбыс жок,
Жажыбыс бистин жеде берди,
Аш-курсактан аштатпа,
Алтайыс» — деп,
Уч конокко чыгара ыйлады.
Уч күннин бажында
Jeерен туулак төжөгине жадып,
Калын уйкуга кире берди.
Эртенгизинде ойгоноп келзе,
Ичинде бала кыймыктаар болды.
«Канча жылга жок болгон бала
Кайдаг бүдер болды?» — деп,
Эмеген алаң кайкап отурды.
Канча күндөр өткөн соңында
Эмеген уул бала тапты.
Ол уул чыгарда,
Алтын сапту камчызын
Тудунганча чыкты.²⁵
Эмеген сүүнип, балазына
Тооргы терезин төжөп,
Койон терезинен жууркан эдип.
Ороп, жатыргызып койды.
Бир күнде Туданаш өбөгөн
Айылга кирип келзе,
Эмегени уул бала тапкан отурды.
Оны көргөн өбөгөн
Сүүнбес бойы сүүнди,
Эт-жиликке балазын азырады.
«Карыганда тапкан уулым
Кан-Шүлүти болзын» — деп
Адап койды.

* * *

Ак тайганын колтугында
Аржан-кутук талайлу,
Тебеезинен ажыра мал туткан,
Тергеезинен ажыра жон башкарган

Абрам Муус журтап жаттыр.
Эли-жонына кату каан болтыр.
Ол кааннын ак малын
Түндү-түштү кабырган,
Эр жажына эрелип калган,
Онду курсак ол жибеген,
Эрелдей өбөгөн жүрген эмтир.
Бир күнде онын эмегени
Кыс бала таптыр.
Ол бала чыгарда,
Алтын бөрүк бажына
Кийгенче чыгыптыр.
Он колына алтын чөөчөй
Тудунганча чыгыптыр.
Ол баланын жаражы сүреен
Ай тийбес жанынан
Ай тийгендий,
Күн тийбес жанынан
Күн тийгендий,
Айыл ичин
Жарыдып турар болды.
Албаты-жон кайкап турды.
Ол кыстын жаражы
Абрам Мууска угулды.
«Акыр, оны барып көрөр» — деп,
Абрам Муус атанды.
Эрелдей өбөгөннин айылына
Келип кирди.
Кабайда жаткан балазын көрсө,
Ай тийбес жанынан
Ай тийгендий,
Күн тийбес жанынан
Күн тийгендий,
Айландыра жарыдып турар болды.
Абрам Муус жакып турды:
«Бу баланы жакшы азыра,
Бойго жетсе,
Келин эдип аламам» — дейле,
Атанып, жана берди.
Эрелдей өбөгөн алтын чөөчөйди
Колына алып, көрүп отурала,
Лыжа тартып ийерде,
Чөөчөй, кижичилеп, эрмектене
берди.
«Не керек?» — деп сурап турды.
Эрелдей өбөгөн
Айдар сөзүн таппай салала:
«Ичер-жиир курсак керек» — деди.

Тургуза ла айыл ичине
Алтын стол тура берди,
Jүзүн-базын аш-курсак
Столго толо берди.
Ичип-жип түгөспөс курсак болды.
Эрелдей өбөгөн эмегениле экү
Ол курсакты жип, жыргап,
Жадар болды.
Балазы өзүп, жаанап келерде,
Абрам Муус эл-жонун жууды.
«Ашты-тусты белетегер,
Баланы экелип,
Тойлоор керек» — деп жакыды.
Ол жарды угала,
Эмеген, өбөгөн комудашты.
«Балабысты алып баратан туру,
Алтын чөөчөй
Абрам Муустын колына
Киретен туру,
Бис база ла
Курсак жок отуратан турус,
Мынан качып барар» — дежип,
Түнди кийдиреле,
Качып жүрө бергиледи.
Кара арканын ортозыла
Изин жоголтып барып жадат.
Алты тайга ажып,
Алты талай кечип,
Туйук кара жышка келзе
Түн карангуй куй көрүнди.
Ол куйга кирип келзе,
Куйдын ичин
Бала жагыры жарыдып ийди.
Эрелдей өбөгөн
Алтын чөөчөйдү жыжа тартты.
Алтын чөөчөй:
«Не керек?» — деди.
«Бу куйдын ичин жазап бер,
Аштан салып бер» — деп,
Өбөгөн сурады.
Куйдын ичи
Алтынла чүмделе берди,
Ай тийгендий жарый берди,
Күн тийгендий чагыла берди,
Алтын стол туруп ийди,
Jүзүн-базын аш-курсак
Столго толо чогулды.
Учү жыргап жада берди.

Кату каан Абрам Муус
Баланы алайын деп келзе,
Эрелдей өбөгөн жок болды.
Ачынбас бойы ачынды.
«Менен качып
Кайдаар барар ол?
Мен оны тапкан кийининде
Эди-сөөгин
Ийттин-куштын жеми эдерим» — деп,
Алтай үстин алты айланды,
Жердин үстин жети айланды,
Чек неме таппады,
Чөккөйлө, ойто жанып,
Jurтай берди.

* * *

Кан-Шүлүти эр темине жетти,
Ээрлү адына табышты.
Бир катап
Алтайыла жортуп жүрзе,
Жети жолдын белтиринде
Жети көрмөс согужып турдылар.
Жаба жортуп келеле:
«Бу нени блаажып,
Согужып туругар?» — деди.
Жети көрмөс табыштанып,
Бирүзи бирүзин озолоп айтты:
«Жетү кожо жүреле,
Бир алтын чөөчөй,
Бир алтын бөрүк табала,
Блаажып-согужып турубыс».
«Блаажып-согушкадый
Ол ондый коркушту
Кандый чөөчөй, кандый бөрүк
Болотон?» — деп, Кан-Шүлүти
сурады.
«Чөөчөй—ажы-тузы үзүлбөс неме,
Бөрүги — кийип алза,
Кижн көрүнбей барар неме» —
дешти.
Кан-Шүлүти айдып турат:
«Анда согушкадый не бар?
Ол чөөчөй лө бөрүктн меге беригер.
Мен бого турайын.
Айлык жердин бажынан
Барып жарыжыгар,
Озо келип чыкканы

Олорды алзын» — деди.
Көрмөстөр каруузына:
«Ол айтканыга жөп» — дешти.
Бөрүкти ле чөбчөйдү
Кан-Шүлүтинин колына береле,
Жүгүрип, жүре берпиледи.
Кан-Шүлүти бөрүкти кийди,
Ады-бойыла көрүнбес боло берди.
Көрмөстөр жарыжып келзе,
Кан-Шүлүти жок болды.
Көрмөстөр база ла согушты.
Бирүзи: «Сенен улам болды»,
Бирүзи: «Сенен улам болды» —
дежип,
Көзи-баштарын оодо согуужып
турды.

Кан-Шүлүти мыны көрүп,
Каткырып ийеле,
Туура жортуп жүре берди.
Көрмөстөр билбей калды.
Онон ары барып жатса,
Кара жыштын ортозы болды,
Кара куй көскө көрүнди.
Кара куйдын ичинде
Ай-күн тийгендий
Жарык болды.
«Бу не атазы болды?» — деп,
Кан-Шүлүти аттан түжүп,
Куйга кирип келзе,
Жаражы сүреен бала
Төр бажында отурды,
Күннинг оды тийгендий,
Удура көрүп болбос.
Эмеген, өбөгөн экү
База мында отурды.
«Көзин сенин отту,
Көксин сенин ойлу
Кандый алып болорун?» — деп,
Өбөгөн онон сурады.
«Жер киндиги алтайда,
Жети өзөктин белтиринде
Журтту эдим.
Кан-жеерен атту
Кан-Шүлүти мен эдим» — деп,
Кан-Шүлүти айдып берди.
«Слер не кижги болорунгар?» — деп,
Кан-Шүлүти сурап угат.
«Адым менин Эредей эди,

Эредип куйга журтагам,
Айа, тузак салып,
Курсагым азыранып
Жаткан эдим» — деп,
Өбөгөн айдып берет.
«Кажы алтайга ууландын?» — деп,
Кан-Шүлүтиден сурап турат.
«Жастанып жадарга женгим эледи,
Жабынарга менин тоным эледи,
Тушту-тугай* бедреп
Жорткон кижги эдим.
Слердин айылга учурадым.
Салымым менин
Слердин айылда болды ба деп,
Сананып, кайкап отурум» — деп,
Кан-Шүлүти айтты.
«Онызын мен кайдан билейин?
Экү бойоордон билерден өскө.
Алтын-Тонус баламла
Бойун эрмектеш» —
Эредей өбөгөн каруун айтты.
«Алтын чөбчөй лө алтын бөрүк
Көрмөстөргө уурдаткан эдим,
Оны тапсан, мен де жөп» —
Алтын-Тонус бала айтты.
«Чын сагыжын болзо,
Он колдон тудужаалы» — деп,
Кан-Шүлүти коштой отурала,
Койынынан алтын чөбчөй лө
Алтын бөрүкти алып,
Алтын-Тонус баланын
Колына салып берди.
Он колдон тудужып,
Он жаактан окшоштылар.
Сүүнбес бойлоры сүүнди.
Ай-күн чыккандый,
Сагыштары жарып,
Жыргай бергиледи.
«Карануй куйда не журтаар?
Менин жериме баралдар» — деп,
Эредей өбөгөнди эмегениле
Кан-Шүлүти жөптөп айтты.
Түн карануй куйдан чыгып,
Кан-Шүлүтинин жерине
Кожо көчүп баргылады.

* Тушту-тугай — алар кижги, бойлу.

Кан-Шүлүти келген бойынча
Алтын чөөчөйди жыжа тартты.
«Не керек?» — деп, чөөчөй сурады.
«Уч айыл тудуп бер» — деди.
Уч алтын байзын айыл
Тудуп берди.
Кан-Шүлүти энези-адазын
Жер айылдан чыгарып,
Алтын байзын өргөөгө экелип,
«Бу мында журтагар» — деди.
Эрелдей өбөгөн эмегениле
Экинчи айылда журтай берди.
Учинчизи Кан-Шүлүтинин болды.
Кан-Шүлүти алтын чөөчөйди
База катап жыжа тартты.
«Не керек?» — деп, чөөчөй сурады.
«Эмеш те болзо, той эдерге турум.
Ада-энелер алкыжын берзин» — деди.
Уч алтын өргөөнүн ортозына
Ажы-тузы түгенбес
Алтын стол туруп ийди.
Ада-энелер балдарына
Алкыш берип, жыргай берди.
Онойып турганча,
Бир кыдат кара уул келди.
«Көзүң отту, көксүң ойлу,
Кандый кижги болорың?
Кажы Алтайга ууландың?» — деп,
Кан-Шүлүти сурады.
«Абрам Муустың кулы эдим,
Эрелдей өбөгөңди
Бедреп тап деп ийген эди,
Таппаганча жанба деди.
Айылымнан чыккалы
Одус күңгө жеде бердим» — деп,
Кыдат кара уул
Айдып отурды.
«Бедреп жүрген кижин ол отуры.
Келгениң жакшы,
Тойго учурадың» — деп,
Алтын столго отургузып койды.
Кыдат кара уул
Жажына жибеген курсак жип,
Кайкап отурды.
«Азыраган мының малы жок,
Мынча аш эдетен жоны жок,
Жети конокко тойлозо
Ажы-тузы түгенбес.

Туткан өргөөлөрүн көрзө,
Каандардыг өргөөзинен артык» —
Онойдо бойында сананып,
Кыдат кара уул
Эрмек-сөс айдарга болбоды,
Атанып жана берди.
Эзириги чыкпай,
Кожонло жанды.
Журтка жеделе,
Абрам Муустың айылына
Барып түшти.
Айылга кирип,
От аякка отура түшти.
«Же нени билдин,
Суру-чабы бар ба?» — деп,
Абрам Муус сурады.
«Жер киндиги алтайда,
Жети өзөктин белтиринде
Уч түней алтын өргөө тудуптыр.
Эрелдей өбөгөнниң
Алтын-Тонус балазын
Туданаш өбөгөнниң уулы
Кан-Шүлүти алып,
Той эдип турган эмтир.
Тойына кожо отурдум — деди.
Азыраган оның малы жок,
Айбылап иштеер жоны жок,
Алтын стол туруп жадар эмтир.
Мен де, жаман кижги,
Олордыг курсагын жидим,
Амтаның айдып болбозым» — деди.
«Же, карын,
Суру угулганы жакшы.
Мениң колыма кирер болбой.
Жер киндиги алтайда,
Жети өзөктин белтиринде
Жети сары эчкилү
Туданашты кем көрбөгөн!
Туданаштан коркушту уул
Бүдүп калтыр ба?
Мен олорды экелип,
Кул эдерим,
Алтын-Тонус баланы
Уулыма экелип, тойлодорым» — деп,
Абрам Муус атанып
Жүрүп ийди.
Кан-Шүлүти
Билбес жанынан билип ийди,

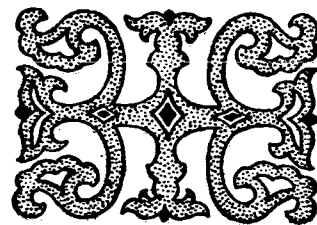
Сеснес жанынаң сезип ийди.
«Кандый да болзо,
Журтыма кийдирбезим» — деп,
Удура барды.
Алтын сапту камчызын
Билек төскө жылдырды,
Жети жолдын белтирине келип,
Абрам Муусты сакыды.
Абрам Муус удура келди.
«Ады-жолың кем болор?
Кажы алтайга браадың?» — деп,
Келген бойнча сурады.
«Туданаштын уулы
Кан-жеерен атту
Кан-Шүлүти эдим — деди.
Жердин үстин жеектеп жиген,
Орчыланды ойып жиген
Алтан айры башту
Абрам Муус деп каан
Бар дежет.
Алтан жылга арка-сыны
Кычып турган каан дежет.
Терезин сыйрып берерге браадым»
— деди.

Абрам Муус тос чылап чорчыйды,
Эди-каны күйүп келди.
«Каанды тообос, таңма» — дейле,
Камчызыла талайды.
Кан-Шүлүти
Алтын сапту камчызын
Өрө көдүрип согордо,
Тенгериден жалкын түшкендий,
Ады-бойын жара сокты.
Ийт жалаар кан артпады.
Ийнек жытаар жин артпады.
Өлгөн сөөги
Көбө кара корум болды.
Оноң атанып Кан-Шүлүти
Абрам Муустың журтына барды.
Жака журтка келеле,
Ады кубулып, тенгериге чыкты,
Бойы алтын бөрүк кийеле,
Ак малды аралап,
Эл-жоңго кирип,
Алтын байзың өргөөгө келди.
Көрүп турза,
Алтын байзың өргөөдө
Абрам Муустың уулы

Адучы-Мерген
Тууга тендеп эт туураган,
Талайга тендеп аракы жууган,
Адазын сакып отурды.
«Бу канайып удады» — деп,
Ары-бери телчип жүрү.
Кан-Шүлүти
Алтын бөрүгин ушта тартты,
Койынына сугуп ийди.
Тас болуп кубулала,
Адучы-Мергенning жанына
Базып келет.
«Кандый тас болорың,
Кандый жерге ууландың» — деп,
Адучы-Мерген сурап турды.
«Алтай үстүндө ады чыккан
Каанның уулы кижин алып,
Той эдип жат деп угала,
Эт-кан жийжерге
Жүрбей база» — деп,
Казанчылардың алдына
Байдастанып отуруп алды.
«Атту-чуулу каан болордо,
Кандый тенек каан болгон?
Бу этти не жыдыткан?
Мыны не жибес?
Мал жок эмес,
Өскөдөн не өлтүрбес?» — деди.
«Адангың бажы,
Энеңниң төжи!
Жыту тас үредетен бе мени?» — деп,
Адучы-Мерген таска келди.
Тас ары болуп жүгүрди,
Чоккон эттен жалмаш сөөктин
Ала койоло челдеди.
Отты эбире жүгүрип жүрүп,
Эдин үзе жийле,
Куру сөөгин удура чачып берди.
«Карамдаган сөөгинди
Өлгөлөктө жип ал» — дейле,
Ары болуп, аралга киреле,
Алтын бөрүгин кийип алды.
Көскө көрүнбес боло берди.
Адучы-Мерген оны бедреп,
Кара тери бурлады,
Бедреп таппай салала,
Төжөгине келип жатты.
Тас алтын бөрүктин

Ушта тартты.
Тас бойы болуп,
Адучы-Мергенге базып келди.
«Таска чыдабай жүрүп,
Каан болгон
Бүдүжинг кайда сенин?» — деп
Јүзине жаба түкүрди.
Адучы-Мерген
Ачынбас бойы ачынды.
«Сени мен баспазам,
Бу жерде жүрбезим» — деп,
Кийининен ары сүрүже берди.
Тас жеекен аралга барып
Кире конды.
Кирген бойынча
Алтын бөрүкти кийип алды,
Адучы-Мерген аралга кирип,
Оны бедрей берди.
Тас ак жерге чыгала,
Кыйгырды:
«Аралдан нени бедреп кирдин?
Олгон аданды бедреп турун ба?
Бери чык,
Сын аркагда теренди
Сыйра чыбыктап берейин» — деди.
Аралдан ойто чыгып келерде,
Кан-Шүлүти
Тегеридий күзүрт этти,
Темирдий шынгырт этти.
Алтын сапту камчызыла согордо,
Ак жалкын жайылып келди,
Кызыл жалкын чөйилип келди,
Адучы-Мергеннен
Ийт жадаар кан артпады,
Ийнек жылаар жин артпады.
Тегериден кан-жеерен ат түшти.
Кан-Шүлүти адына минип,
Алтын байзын эжигине келип,
Элди-жонды кычырып турды.
«Бу тайгадый этти жигер,
Слер жийтен аш,
Слер ичетен аракы» — деди.
Эл-жон жуулып, жыргай берди.
«Башкарып турган кааныгарды
Базып салдым.
Эмди слер, албаты, жайымда.
Бойыгардан баш тудуп,
Жеригерге жадар туругар» — деп,

Кан-Шүлүти айдып турды.
Албатыла эзендежеле,
Жер киндиги алтайда,
Јети туунын белтиринде
Айыл-журтына жанып ийди.
Эл-жон оны
Жака журтка жетире
Кожонбыла, жыргалбыла үйдежип,
Алкап айдып турды:
«Жаактуга айтырбас,
Жамандуга жендиртпес,
Эриндүге электетпес,
Эргектүге туттырбас,
Албатыны жайымдап жүрер
Алып баатыр бол!»
Кан-Шүлүти жанып,
Алтын-Тонус абакайыла
Айдары жок ырысту журтай берди.
Узун деп кыскартпадым,
Кыска деп узатпадым,
Укканым ончозы ол эди.

МААДАЙ-КАРА

Алып жүзи кызыл өрттий,
Ак чырайлу ар албаты
Алтай түбин одо берген,
Жараш, чечен тилдү бүткен,
Жылдыс чолмон көстү бүткен,
Күннинг көзин бөктөп турган,
Күн алдында жүрбей кайтты.
Јети јаан көө тайгазы
Ак быйаннын* бу одоры,
Јети јаан көк талайы
Албатынын бу суузыны.
Тебеези элбек болгон,
Тергеези јайым болгон
Баатыр кижии јуртап јатты.
Ай алдында арта түшкен
Ала тайга адам деген,
Күн алдында томро түшкен
Күрөң тайга энем деген,
Суу јелбистен ады бүткен,
Туу јелбистен бойы бүткен²⁶,
Јер шилизин кезе базып,
Јетен жылга јуртай берген.
Јетен айры көк талайдын

белтиринде,

Јети јаан көө тайганын
колтугында

Төмөн багып энчейишкен
Төртөн айры ол будакту,

* Быйан — мал.

Орө багып энчейишкен
Јетен айры ол будакту,
Ай дөөн* энчилгенде,
Алтын бүри төгүлип турар,
Күн дөөн энчилгенде,
Күмүш бүри төгүлип турар
Јүс будакту мөңкү терек
Јайканышкан турбай кайтты.
Бир јалбырактын алдына
Јүс байталы тебеелейтен,
Бир јалбырактын алдына
Төртөн ирик тебеелейтен,
Бир јалбырактын алдына
Ээрлү ады тебеелейтен,
Бажы бүрлү бай агажы
Јайканышкан турбай кайтты.
Төзи бүрлү бай тереги
Мызылдашкан турбай кайтты.
Мөңкү терек ол бажында
Эки түней алтын күүк
Ун алыжып эдип отурат.
Бирүзи онын эмди болзо,
Өлөтөннинг тынып билер,
Бирүзи онын эмди болзо,
Өзөтөннинг јажын билер.
Јаман жүрер жүрүмдүни
Јайнадатан алтын күүк,
Јакшы жүрер жүрүмдүни
Көкүдетен конгур күүк,
Алтай үсти ак чечегин
Јайап отурар јанду болтыр,
Јер үстүне көк чечекти
Бычып отурар јанду болтыр.
Мөңкү терек тал ортодо
Эки түней кара мүркүт
Отуратан јанду болтыр,
Ай канады ак булуттый,
Тырмактары курч алмыстый,
Алып келер алыс јолын
Андап јадар јанду болтыр,
Кезер келер кезем јолын
Кетеп турар јанду болтыр,
Тенгеринин үстүбиле
Ай канатту куш учурбас,
Јер алтайдын үстүбиле
Айры санду ан бастырбас,

* Ай дөөн — ай јаар.

Тенери түби тозучызы
 Кезер-казар эки мүркүт
 Какшып өдип ол отурды.
 Темир терек тазылында
 Эки түней кара тайгыл
 Эмди болзо, жадар болтыр,
 Жылдык жерден жыт алатан,
 Айлык жерден көс көрөтөн
 Жер үстүнүн буудагы
 Эки кара тайгыл болтыр,
 Эки түней карыларын
 Карсылдада жастанып алган,
 Азулу тижи тарсылдашкан,
 Ала көзи мызылдашкан,
 Эрлик-Бийдин кара жолын
 Кезе кетеп үрүп жадат.
 Тогузон айры талайынан
 Суузынданып ичип жүрген,
 Солонгүлү тайпазынан
 Амыр-жабын* отоп жүрген
 Кара-калтар ат-эржине
 Төрт кырлу кара таштын
 Эм үстүндө турбай кайтты.
 Тогузон эки кыл уйазы
 Торсук төзүн өдө өскөн,
 Жетен айры чанкы** жалы
 Тизе көскө, жайылып өскөн,
 Алтын түги мызылдаган,
 Ай танмазы жалтыраган,
 Орө көрүп, эмди онын
 Эки түней кайчы кулак
 Тенеринин агы-көгүн***
 Элип-селип туратан болтыр,
 Төмөн көрүп, эмди онын
 Эки түней эж кижин
 Жер-алтайдын амыр-жабын
 Жула согуп туратан болтыр.
 Эки түней кара көзи
 Карык туткан ай кеберлү
 Айланыжып туратан болтыр.
 Жүгүрүктин магын туткан
 Жүгүрүк сөөктү быян болтыр.
 Эжик үйдө эм болгожын,
 Тогуз кырлу мөңкү чакы

* Амыр-жабын — бөлг.

**Чанкы — шанкы.

*** Тенеринин агы-көги — ак булут ла көк булут.

Айга-күнге мызылдаган,
 Жалтыраган турбай кайтты.
 Алды учы — алдыгы ороон
 Айбыстаннын²⁷ бу чакызы,
 Усти учы — үстүги ороон
 Курбустаннын бу чакызы.
 Тал ортозы Маадай-Кара
 Баатыр кижин бу чакызы.
 Жетен айры көк талайдын
 жаказында,
 Жети жаан көө тайганын
 колтугында

Тогузон кырлу таш өргөө
 Күннүн көзүн бөктөп чыккан.
 Таш өргөөнүн бу ичинде
 Төртөн бутту таш ширеде
 Маадай-Кара баатыр кижин
 Эм болгожын, уйуктап жатты.
 Ак жалаңдый алтын ширдек
 Жалмажына ол төжөнгөн,
 Көк булуттуй көк жастыкты
 Жаагына ол жастанган
 Алтан күнге амыраган
 Анданатан салымы жок
 Жетен күнге уйуктаган,
 Тебинетен коногы жок.
 Саамайы буурайганча,
 Уйуктаган жатпай кайтты.
 Санаазы аймаганча,
 Козырык тарткан жадар болтыр.
 Албатыдан алган үйи —
 Алтын-Тарга абакайы
 Көрүп отурар ол болгожын,
 Маадай-Кара баатыр кижин
 Алтан күнге уйуктаарда,
 Ак быйаны өөн калтыр,
 Жетен күнге уйуктаарда,
 Ар албаты өөн калтыр.
 Ала түктү ак быйаны
 Одорына жетпей бартыр,
 Ак чырайлу ар албаты
 Одын-сууга жетпей бартыр.
 Куу тумандый ак быйаны
 Алтай сыртын алты айланган,
 Жылдыс кептү ар албаты
 Тенери түбин үч айланган.
 Көргөн бойы Алтын-Тарга
 Маадай-Караны ойгозор деп,

Калың, калың ол эдине
 Шибейиле кадай берди,
 Јука, јука ол эдине
 Теменеле кадай берди.
 «Алтан күнге уйуктаарда,
 Ак быйанын ээн — деди,
 Јетен күнге уйуктаарда,
 Ар албатын ээн — деди,
 Каранадый ак быйанын
 Алтай өткөн болтыр — деди,
 Кара агаштый ар албаты
 Тенери өткөн болтыр — деди.
 Алтан күнге амыраган
 Бу натазы амыр? — деди,
 Јетен күнге уйуктаган
 Бу натазы уйку? — деди.
 Ала түктү ак быйанды
 Одорлуга салзан — деди,
 Ак чырайлу албатыны
 Одын-сууга салзан» — деди.
 Ужкан бойы Маадай-Кара
 Ширезинен туруп келди,
 Оргоозинен өндөйип келди.
 Јүзи-бажын сыймай тудат,
 Эди-канын уужай тудат.
 «Алтан күнге амыраган
 Бу натазынын амыры? — дийт,
 Јетен күнге уйуктаган
 Бу натазынын уйкузы?» — дийт.
 Алтан эки тарылгалу
 Алмар-шалмар штанын
 Ала койып кийе салды.
 Тогузон эки чой капылду*
 Чойун кара сологын
 Чирей тееп кийбей кайтты.
 Алтан эки ай жаркынду
 Алтын тана топчылу
 Ай жакыны алып кийди,
 Тогузон эки топчылу
 Көө куйак тонын кийди,
 Јетен айры кан жалаалу
 Кара кумдус бөрүгин
 Кептей тартып кийе салды.
 Маадай-Кара баатыр киж
 Комудап өмди айдып турды:
 «Карыбазын карызын,

*Капыл — каблук деп орус сөстөн бүткөн сөс.

Јүдебезин јүдезин,
 Бойым жажым једерде,
 Боро пөгүк болтырым — дийт,
 Карыыр жажым једерде,
 Кара күртүк болтырым — дийт.
 Кускун болгон кара бажым
 Куульдый кажайпан — дийт,
 Кадышкындый кату тижим
 Куу темирдий арсайган — дийт,
 Таг аткандый ал сагыжым
 Түн киргендий аймаптыр — дийт.
 Турнабайдый ала көзим
 Түн киргендий аймаптыр — дийт,
 Ондый да болзо, абажайым.
 Алтай түбин алты айланып,
 Ак быйанды токтодойын,
 Јердин үстин јети айланып,
 Албатымды жуунадайын.
 Одорлуга ак быйанды
 Салайын — деп айдып турды, —
 Одындуга албатыны
 Башкарайын» — деген турды.
 Алтан эки чуткамалду*
 Алтын үйген ала койып,
 Шыгырада силкий салды.
 Азулудан ат-эргине
 Кара-калтар эм болгожын,
 Чыгырада жиштей салып,
 Алын колы казалеген,
 Кийин буды бийелеген,
 Төрт туйгагы айланышкан,
 Төбө-бели мызылдаган,
 Ай танмазы жалтыраган
 Кыйтымдада јелип келди.
 Маадай-Кара баатыр киж
 Бажы-көзин сыймай тудуп,
 Алтын үйген суга салды,
 Арка-белин артай тудуп,
 Көбөн жалаң токум салды,
 Күлер арташ ээрин салды,
 Катамалду кат куйушкан
 Катай тудуп суга салды,
 Уч үйелү көмөлдөргө
 Бүктей тудуп тартып келди.
 Алдыгы ороон јерге түшсе,
 Алынбазын качан да деп,

*Чуткамал — үйгенин јазалы.

Алтан колон алып тартты.
Устүги ороон јерге чыкса,
Узүлбезин качан да деп,
Төртөн колон тартып келди.
Ат јепселин јепсегенде,
Алып чүмин ол чүмденди.
Ай карапай саадагын
Ач белине жүктенди,
Алты кырлу ак үлдүзин
Јалмажына тагынды,
Јетен эки текпелү
Тегери јаазын жүктенип ийди,
Тогузон эки тоолбырлу*
Канду кастак тагынп ийди,
Тогузон кырлу көк јыданы
Јарын төскө салынды,
Јүс кезердин эгентизи
Тынду јада кармандады.
Саадак салган јерине
Сагыскан уја туткадый,
Курдак салган јерине
Кускун уја тарткадый,
Јыда мизи јалтыраган,
Улдү мизи мызылдаган,
Колон кара кејегези
Эки јардына согулган,
Кожлан кара јыдазы
Ач белине өттелген,
Алып-күлүк болбой кайтты.
Килин кара кабакту,
Кирби кара сагалду,
Коо кырлан тумчукту,
Кош аркадый кирбиктү,
Јарынында јапшары јок
Јаан бүткен баатыр болтыр,
Омырткада үйези јок
Бөкө бүткен кезер болтыр.
Эки јарын ортозына
Јүс байтал тебеелегедий,
Эки көстин ортозына
Төртөн ирик тебеелегедий,
Көргөн көзи көк чолмондый,
Айткан тили от алмыстый
Ады чыккан баатыр болтыр.
Алтай үстин башкарып турган
Алтан кааннын јерин билер,

* Тоолбыр — кастактын канаттары.

Јердин үстин бийлеп турган
Јетен кааннын јуртын билер,
Орчыланнын јолын билер,
Ойгор баатыр тилин билер,
Эрчиленнин јолын билер,
Элдин-јоннын тилин билер
Маадай-Қара болбой кайтты.
Баатыр кижі өм болгожын
Қара-калтарын бура тартты,
Чойун кара үзенгизин
Чирей тееп, адын минди,
Эки түней ай сулукты
Ары-бери јайкай тартты,
Эки түней алтын тискин
Эргек төзи эштеј тутты.
Алтын-Тарга абакайы
Эжик үйдег чыга конды,
Ай јалтагы чырайы
Айга бербес алтын кептү,
Күн јалтагы чырайы
Күнге бербес күмүш кептү,
Солонгый качарлары
Солонгы кептү јалтырашкан,
Чолмон ошкоч өки көзи
Чолмон кептү суржураган,
Јетен айры тулундары
Чончойына толголып түшкен,
Алтан өки јыламажы
Арка-белин јайкап түшкен,
Алтын-Тарга абакайы
Айдып турбай эмди кайтты:
«Акыр, акыр, апшыйак — дейт,
Ат карыган соғумтыкта,
Абакайын ундыдын ба?
Јакшылажып не албас? — дейт,
Эр карыган өлүмтикте,
Эмегинин ундыдын ба?
Эзендежип не албас?» — дейт.
Јанына келип, јакшылашты,
Јолугып келип, өзендешти.
Маадай-Қара айдып турды:
«Аж быянды токтодоло,
Албаты-јонды јуунадала,
Ат өлбөзө, алты јылдан,
Эр өлбөзө, тогус јылдан
Айылыма келерим» — дейт.
Тогус чардын терезинен
Толгоп өткен үч үйелү

Алтын сапту камчызын
Ат жалмашка туда берди,
Эки түнгей ай сулукты
Ары-бери жайкай тутты.
Кара-калтар ат-эрјине
Тогузон эки кыл уйазы
Торсугына жайыла түшти,
Јетен айры чагкы жалы
Тизе көзине чөйиле түшти,
Алын колы казалалан,
Кийин буды бийелеген,
Көж өлөңди көмө төшпей,
Көни јорго јорголоды,
Јаш өлөңди жайа төшпей,
Јараш јорго јорголоды.
Эки түнгей кайчы кулак
Тегеринин агыкөгин
Элип-селип чийип ийди,
Эки түнгей азу тижн
Јер-алтайдын амыр-јабын
Јула согуп јүрүп ийди,
Маадай-Кара баатыр десе
Эргекпиле шоор салды,
Элезин коо кожон салды,
Сабарбыла шоор салды,
Тарлан коо кожон салды,
Как агаштан бүр томултып,
Как јеринен көк томултып,
Јай сырғынду алтайына
Јайым кожон жайа салды,
Кыш сырғынду алтайына
Кый кожонгын чөйө салды.
Коолодо кожондоордо,
Кочкор, мыйгак тындай берди,
Сынзылада сыгырарда,
Сыгын, мыйгак тындап турды.
Балалу бүткен ол андары
Балазын таштап, өөчий берди.
Уйалу бүткен ол куштары
Уйазын таштап, эөчий учты.
Кара-калтар ат-эрјине
Алтай үстин тибиредип,
Алтан тайга ажып келди,
Јердин үстин селендедип,
Јетен талай кечип келди.
Маадай-Кара көрүп тургажын,
Ала түктү ак быйаны
Алтай өткөн ээн болтыр,

Ак чырайлу ар албаты
Тегери өткөн ээн болтыр.
Озо баскан ак быйаны
От өлөңин отоп јадат,
Кийининде баскан ак быйаны
Кара ташты јалап турат.
Озо баскан албатызы
Аш јакшызын талдап јадат,
Кийининде баскан албатызы
Казан-айак јалап турат.
Мыны көрүп, Маадай-Кара
Ала түктү ак быйанын
Аралап келип токтодып турды,
Ак чырайлу албатызын
Айланып јүрүп јуунадып турды.
Одорлуга малын салып,
Одындуга јонын салып,
Ай алдында агып барган
Ак талайды кече конды,
Күн алдында толголып барган
Күрен тайга бажына чыкты.
Чыгып барып көрөр болзо,
Минген адын токум соккон,
Јүрген бойын уйку соккон.
Маадай-Кара эм болгожын,
Ат үстүнен жайылып түшти,
Күлер арташ ээрин болзо,
Јайа тартып өм түжүрди,
Көбөн јалан токумын
Антара тартып эм түжүрди,
Алтын үйген ушта тартып,
Кара-калтарды агыдып ийди.
Тогус үйе чөй туранабай
Јан карманынан суура тартып,
Алтай түбин алты айланып,
Ајыктап өмди отура берди,
Јердин үстин јети айланып,
Шиндеп өмди отура берди.
«Эртепиден эрте туштап,
Озогыдан озо туштан
Кара-сур атка минген
Кара-Кула баатырдан
Кичик* јалтанып туратан эдим.
Ат өлтүрүп амтажыган,
Алтан кааннын јуртын чачкан,
Эр өлтүрүп эремжиген,

* Кичик — бир эмеш.